

Obi-ugor nyílnevek

1.

Vadászat és nyilak az obi-ugoroknál

Közismert tény, hogy az obi-ugorok egyik főfoglalkozása — a halászat és északon a réntenyésztés mellett — a vadászat.¹ Ügyességüket kiemeli többek között DUNYIN—GORKAVICS.²

A vadászat fontossága koronként és területenként változik. PATKANOV szerint régebben egész Szibériában a vadászat volt a legfontosabb jövedelmi forrás. A mult század közepén azonban pusztító erdőtüzek semmisítették meg a leggazdagabb vadászterületek állományát, — azóta visszaszorult a halászat mögé.³ Néhol, így a Vach mentén, ma is ez a legfontosabb.⁴ SATILOV statisztikai adatai szerint ha a halászat és a vadászat révén szerzett jövedelem összegét 100%-nak vesszük, az előbbi csak 12,7%-kal, az utóbbi 87,3%-kal járul hozzá az összjövedelemhez.⁵ Másutt valóban a halászat a döntő.⁶

JANKÓ JÁNOS összeállította, mennyi a chantik átlagos évi zsákmánya :⁷ 10 jávort, 5 vadrén, 40 mokus, 1 vidra, 5 coboly. Ez a statisztika világosan megmutatja, hogy a leggyakrabban ejtett vad a mokus. Különösen a Vach mentén tűnt fel a kutatóknak, hogy főként mokusra vadásznak.⁸ A mokusprém — mint a Szovjetunió más vadásznepeinél is⁹ — fizetési eszköz volt hosszú időn keresztül. KARJALAINEN több adatot sorol fel arról, hogy mit hány darabért adtak : egy hímrénszarvas ára átlagosan 100, a liszt pudja 7, a lópor fontja 4 bőr volt, stb.¹⁰ Az adót is mokusprémbe fizették.¹¹

A vadászat olyan javakhoz juttatta a vadászokat, amelyeknek felhasználása igen sokirányú. Az elejtett állatok nagyrészeinek húsát megeszik,

¹ L. pl. ZSIRAI, Finnugor rokonságunk 154 ; stb.

² Очерк народностей Тобольскаго Севера 49. l. L. még KARJALAINEN, SUSAik. XX/2, 20.

³ Die Irtisch-ostjaken und ihre Volkspoesie I, 27 ; l. még KARJALAINEN, i. h. 9.

⁴ KARJALAINEN, i. h. 8.

⁵ Ваховские Остяки. Этнографические очерки. Томск, 1931. 132—4. l.

⁶ SIBELIUS, Jagdrecht 8—9 stb.

⁷ Néprajzi Ertesítő V, 65.

⁸ DUNYIN—GORKAVICS i. m. 41 ; KARJALAINEN i. m. 20—21. POLJAKOV (Письма и отчеты о путешествии в долину р. Оби, исполненном по поручению Имп. Академии Наук Петербурга 1877., 22. l.) szerint egy 45 esztendős chanti férfi, aki 20 éves kora óta vadászik, életében mintegy 200 jávort, ugyanannyi rénszarvast, 300 cobolyt ejtett el, a kisebb és értéktelenebb vadakat nem is számítva.

⁹ L. BEKE, NyK. LII, 294.

¹⁰ L. i. m. 9.

¹¹ L. pl. ADLER, B.: Der nordasiatische Pfeil. Intern. Archiv für Ethn. XIV. k. 10. l., valamint a következő népköltészeti adatot : *tšw tənke űtan xən* 'Herrscher mit dem Tribut von Frühlingseichhörnchenfellen' Ovd. I, 339.

— a fejlődésnek ezen a fokán már a hűvésés a túlnyomó.¹² Bőrük, prémjük a ruházat alapanyaga, csontjuk munkaeszközök alkatrésze, a madarak tolla nyilatokat irányít. Egyes bőrok értékmérővé, csereeszközzé válnak.

A vadász fegyvere munkaeszköz, mint ilyennek döntő jelentősége van a társadalmi formák fejlődésében.¹³

Az íj és a nyíl a vadság középső, majd felső fokának elérésénél játszott nagy szerepet.¹⁴ DONNER szerint az uráli „őshazá”-ban (vagyis inkább az uráli népek őseinek laza együttélése idején) kő és favégű nyíllal, dárdataszerű eszközökkel vadásztak.¹⁵ Az uráli nyelvekben éppen az *íj*, *nyíl*, *ídeg* neve közös, — ezeket tehát már ismerhették. A *lándzsára*, noha a tárgy régebbi, mint a nyíl, nincs biztos uráli szavunk.¹⁶ Az obi-ugorok legfontosabb fegyvere még nemrég is az íj és a nyíl volt.¹⁷ NOSZILOV, aki 1883-ban járt a manysik között, leírja, hogy megtanult házigazdájától íjjal löni.¹⁸ Ugyancsak ő említi a vadász-felszerelés felsorolásánál — a kovás puská mellett — a rénszarvasbőr-tokban őrzött íjat és a mókus-, valamint vadkacsa-nyilat.¹⁹ Többen írják, hogy a sírokba íjat és nyilat is tettek.²⁰

Egy népmesei adat szerint a chantik a jól kezelt íjat veszedelmesebbnek tartják a ludakra, mint a puskát: *tám mouna simás xorbi moy ol, puskán an' twilat, top iöyöl twilat. nömälta-gi manlön, mävxi üelläjän, iln-gi ämäslön, mävxi üelläjän. tám mouna xanädäyiman ollu!* 'Ezen a vidéken olyan föld van, puskájuk nincs, csak íjuk van. Ha fönt mégy, mindjárt megöletel, ha alant ülsz, rögtön megölnek' Ezen a vidéken rejtőzködve legyünk!'²¹

A század elején már általában felcserélték az obi-ugorok az íjat kovás-puskával, bizonyos szűkebb keretek között mégis használatban maradt az ősi fegyver is: sekély helyen halásztak vele, fiatal kacsákat ejtettek el és a nyúl- és rókaespádkban is alkalmazták.²² J. SZ. POLJAKOV szerint főként vidrák és hódok ellen alkalmaznak íjas csapdákat.²³ A cári állam különben sem sietett teljes értékű fegyverrel, puskával ellátni a szibériai „benszülötteket”, mert félték a felszabadító harcok fellángolásától. A kereskedők nagyon drágán árulták a kiszuperált katonapuskákat is, így érthető, hogy az obvidék népei, — különösen pedig a chantik, — még kevéssel a Nagy Októberi Forradalom előtt is kénytelenek voltak íjjal és nyíllal vadászni.²⁴

Az obi-ugor gyerekek régen is, most is szeretnek nyíllal játszani. A népköltészet gyermekhőseinek hegyesfa-nyíluk volt.²⁵ A mai obi-ugor gyermekek nyílairól REJNSZON—PRAVGYIN közöl rajzokat (i. h. 115).

¹² ENGELS, A természet dialektikája. Szikra, 1950. 53. l.

¹³ SZTÁLIN, A dialektikus és a történelmi materializmusról. Szikra, 1949. 28. l.

¹⁴ ENGELS, A család, magántulajdon, állam... Vál. II, 182.

¹⁵ Siperia, 83—4.

¹⁶ TRÓCSÁNYI, Ethn. XXVII, 113.

¹⁷ ПАТКАНОВ Тип остяцкого богатыря... 1891, 33. l.

¹⁸ У вогулов. Очерки и наброски. 1904. 23. l.

¹⁹ Uo., 24.

²⁰ ЗУЛЕВ, Материалы по этнографии Сибири XVIII. века (1771—2). М.-Л. 1947, 67; РУГУЕНКО, Sz. Материалы по этнографии России, II, 40. l. (1914) DUNYIN—GORKAVICS i. m. 40.; KARJALAINEN arról ad számot, hogy íj és nyíl helyett puskát is tesznek a sírba, l. Rel. I, 101.

²¹ ONyt. 44.

²² Изделия остяцков тобольской Губернии. Тобольский Губернский Музей. Tobolszk, 1911. 14. l. NOSZILOV, 24. l. is.

²³ Письма и отчеты о путешествии в долину р. Оби... Pbg., 1877. 18. l.

²⁴ REJNSZON—PRAVGYIN, Советская Этнография 1949/3, 115. l.

²⁵ VNGy. I, 86; II, 0513; IV, 145 stb.

A nyílhoz babonák is fűződnek. Ilyen pl. az, hogy északi chanti nő nem ehett nyíllal elejtett vad húsból, ha menstruál, vagy ha teherben van.²⁶ Másutt arra találunk adatokat, hogy a nyíl áldozati tárgy is lehet.²⁷ Az emberi bordából készült nyíl hatékony varázsszerszám.²⁸ STEINITZ egyik meséjében házasságot közvetítenek a nyilak: amelyik nő a Tonton-öreg fia által kilőtt nyilat fölveszi, az ahhoz, amelyik a Város-Falu-öregje fiának nyilát felemeli, az pedig ehhez megy férjhez.²⁹

Egy nyíl meglehetősen drága volt (kb. 15–25 kopek), — igyekeztek megtalálni a kilőtt nyilakat. Legszívesebben nyílt, tiszta terepen használták, nyelét gyakran tarkára festették.³⁰

Ha egy vadász olyan állatot ejtett el, amelybe már beletört egy másik vadász nyila, osztoznia kellett vele, ha annak birtokában volt a vadba beletört nyíl másik darabja. Hogy a sebzett, de meg nem ölt vadból kiálló nyíl letörjön, néhány vágással gyengítették a nyelét.³¹

A manysik találós kérdést mondanak a nyílról: *K. jivnél tuńsën, pömnél tälkwä.* — *nöl. nokhal lëwë, jivnél tuńsën; jäl päti, pömnél tälkwä.* 'Fánál magasabb, fúnél alacsonyabb. — Nyíl. Fölfelé dobják, fánál magasabb; leesik, fúnél alacsonyabb'.³² Más találós kérdésekben a nyíl a napsugár és a mennykő jelképe.³³ Az eső és hó is úgy esik, mint a nyíl: *räxw-näl* „eső-nyíl“, 'jégeső' és *tüjt-näl* „hónyíl“ 'hódara'.³⁴ A chantiban: *K. päi-nöt* 'урал, Donnerkeil' és *J. päi-näl* 'ид., громовая стрела, Donnerpfeil'.³⁵

A nyíl készítését gyakran tárgyalja az obi-ugor népköltészet.³⁶ A tollazatról bőven ír VILKUNA.³⁷ A nyílhegyet enyv és kötözés segítségével erősítik a nyél végére.

Az alábbiakban az obi-ugorok nyílelnevezéseivel foglalkozunk. Munkánkat korántsem tette feleslegessé VILKUNA pompás tanulmánya, mert nyelvi magyarázatokkal általában nem kísérletezik. VILKUNA cikke a tárgyi néprajz és a régészet több pontján van a nyelvész segítségére, — dolgozatom egy-két megállapítása aligha született volna meg nélküle. Ezzel szemben határozott hiányossága VILKUNA művének, hogy a népköltészet adatait nem használta fel. Ebből a szempontból is szeretném kiegészíteni VILKUNA anyagát.

II.

A nyílhegyek formái és az egyes formák felhasználása

A nyíl, a vadásznépek fontos termelőeszköze, hosszú évezredek folyamán differenciálódott különböző céloknak megfelelően többféle alakú és anyagú fejlettebb eszközzé. Szibéria népei több különböző nyílhegy-formát használtak, aszerint, hogy milyen állat volt a vadászat célja.

²⁶ KARJALAINEN, Die Religion der Jugravölker III, 239.

²⁷ KARJALAINEN, Rel. II, 86, 145; KARJ. 645 b; OVD. I, 78.

²⁸ KARJALAINEN, Rel. II, 367; l. még a „láthatatlan nyíl“ c. cikket is.

²⁹ OVD. I, 85.

³⁰ PATKANOV, Irt. Ostj. II, 274. A nyíl festéséről l. még ADLER, i. m. 12.

³¹ SIRELIUS, Jagdrecht 25.

³² VNGy. IV, 399.

³³ Uo. 389, 397.

³⁴ Uo. 103.

³⁵ PAAS. 1658 sz.

³⁶ ONGy. 108; Irt. Ostj. II, 2; VNGy. II, 119–20. stb.

³⁷ Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher. SUSToim. 98.

VILKUNA³⁸ hatalmas néprajzi anyaga alapján hét csoportba osztja az obi-ugor és a szamojéd nyílhegyeket. Az alábbiakban az ő felosztását tartjuk meg, de kiegészítjük néhány adattal.

I. Т о м п а в ё г ú b u n k ó s n y í l a k (kolbenartige Klumppfeile). Ezt a nyíltípust főként gereznás állatok elejtésére használják: a nyíl bunkója csak elkábitja az állatot, de nem sérti meg prémjüket. Anyaga fa vagy esont.

VILKUNA³⁹ GEORG ADAM SCHLEISSING „Neuentdecktes Sielweria, worin die Zobel gefangen werden“ című, 1693-ban megjelent művéből idézi használatának módját.

Más szerzők is megemlítik ezt a nyílfajtát, így PALLAS⁴⁰ a különböző nyílhegyek között: „... worunter ... um kleine Thiere zu schiessen Pfeile mit einer stumpfen knöchernen Kolbe gebräuchlich sind.“ АВРАМОВНАЛ⁴¹: «Соболей бьют в голову из лука »томарами«, белок »томарами...« А 447. lapon a következőképpen írja le a „tomar“-t: «Звернопромышленное орудие. На окобечности стрелы, вместо железного острия, деревянный, спереди же костяной, не совсем круглый шарик. Томарами бьют соболя, горностаю и белку в голову, чтоб не портить шкуру.» РАТКАНОВ: «Стрела с тупым костяным или деревянным концом в виде шишки — вóлып н'от, тамар, употреблялась и поныне употребляется для охоты на белок».⁴²

НОСИЛОВ⁴³ »Деревянные стрелы с шаром для белки, которыми глушат ее и сталкивают с дерева.«⁴⁴

Más népeknél is igen gyakori ilyen használatban.⁴⁵ VILKUNA említi, hogy még a 16. században is használták Oroszországban harci nyílnak. Obi-ugor példát nem hoz erre, csak egy podkamennaja-tunguszkai adatot. MUNKÁCSINÁL pedig megtaláljuk a bunkósnyílat mint veszedelmes háborús fegyvert, itt azonban a szarubunkón hármas nyílhegy is van, ez tehát már inkább a következő típusba tartozik. L. ott.

A kisgereznások (mókus, coboly stb.) vadászata az obiugorok túlnyomó részének legfontosabb termelési ágazata.⁴⁶ Az értékes kis prémelek képezték a legfőbb csereszakozt és értékmérőt, adófizetési eszközt.⁴⁷ Fontosságánál fogva érthető, hogy a vadászat módja, eszköze erősen kifejlődött.

A bunkós nyíllak elnevezései: chanti *лэхк* stb. ~ manysi *лах*; chanti *мул'лэ* ~ manysi *мал'лэ* *хуηη* *нал*, chanti *рох* ~ manysi *р'бет*; chanti *та-ηсәнол*, *tamár* (?), *pól'ip* stb.

Rajzát lásd Изделия отяцков 125; VILKUNA 345; ADLER i. m. I. tábla 14, V. tábla 12, 19. sz.

II. B u n k ó s n y í l a k e s o n t h e g g y e l. (Klumppfeile mit Knochen-spitze) VILKUNA⁴⁸ KANNISTO kéziratából idézi magyarozatát és leírását:

³⁸ I. m. 344. l.

³⁹ I. m. 344.

⁴⁰ Reisen, III, 49.

⁴¹ Описание березовского края. Тоб. Губ. Вед., 1858. №№ 19—25. 407—8. l.

⁴² Тип остяцкого богатыря ... 29.

⁴³ I. m. 24; L. még lrt. Ostj. II, 273—4.

⁴⁴ L. még Изделия Остяцков 126, SATELOV 149 stb.

⁴⁵ L. pl. ADLER, i. m. 29 stb., a finneknél és a permí népeknél is ismeretes, l. MANNINEN 25, 211, 344; nyenyecseknél KUSELEVSZKIJ Северный полюс и земля Ямал. Szpbg. 1868. 81; LEHTISALO, SUSAIK. XXX/34, 11.

⁴⁶ L. pl. DUNYIN—GORKAVICS, Очерк народностей ... 41.

⁴⁷ L. pl. Веке, NyK. LII.

⁴⁸ I. m. 349.

„Ein aus Renntierhorn gemachter Pfeil mit einer Spitze; an der Seite der Spitze irgendwelche Widerhaken angebracht. Hiermit werden Birkhähne geschossen. Die Spitze ist nicht sehr scharf. Sie wird an dem keulenförmigen Kopf des Eichhornpfeiles mit Leim in einem mit einem Bohrer gedrillten Loch befestigt. ... eine derartige Hornspitze ist deshalb gut, weil sie nicht wie eine scharfe Eisenspitze am Baum haftet, sondern auch wenn sie fehl gegangen ist, zur Erde fällt.“⁴⁹

A nyílfajta neve chanti *wōlap* ~ manysi *ulp*, továbbá chanti *loh-puh* és *loy-more*; chanti *köste* ~ manysi *χāsłēx*

Ebbe a típusba tartozik, — bár célja érdekében módosított formát képvisel — a következő manysi adat is: *χūrēm punkpa ānt-sāxari* 'három-hegyű szarubunkós nyíl'⁵⁰ Erről MUNKÁCSI közlője azt a magyarázatot adta, hogy „szaruból készült kerek, gömbölyded nyíl, mely a hova ér, (a húst) darabosan szakítja le“ (*āntnēl vārem marawi potalin űāl* stb.) (uo.). Ilyen lehet a *χūrēm-punkpa ānt-juxer* 'három hegyű szarubunkós nyíl' is (uo.).

III. F ü t y ü l ő (= z e n g ő) b u n k ó s n y i l a k (Pfeifende Klump-pfeile). Fából vagy csontból készült bunkósnyilak, két vagy több lyukkal, — ezeket vízi madarak ijesztésére használják. VILKUNA közli SIRELIUS kéziratosa feljegyzését a zengő nyíllal való vadásatról.⁵¹ „Wenn die Vögel auffliegen, pflegt der vachische Ostjake ihnen einen pfeifenden Pfeil nachzuschicken. In dem Glauben, dass das hinter ihnen ertönende Geräusch von dem Fluge eines angreifenden Raubvogels herrühre, werfen sich die Wasservögel zurück ins Wasser und beginnen zu tauchen. Dieser Gelegenheit zur Annäherung bedient sich der Ostjake, und wenn die Vögel dann abermals vor ihm die Flucht ergreifen, wiederholt sich das Gleiche nocheinmal. So gelangt der Jäger schliesslich in Schussweite und der Pfeil mit Eisenspitze bereitet dem Leben des Vogels ein Ende.“

POLJAKOV⁵² említi, hogy a chantik az őszi madárvonuláskor csalimadarat állítanak oda, ahol a ludak pihenni szoktak, majd elbújnak és utánozzák a madarak hangját, mire azok leszállnak és könnyen puszkavégre kerülnek. Talán ebben az esetben is zengő nyíl hangjával vezetik félre a szárnyasokat.

Chanti neve *tšōyātš-pāx* 'fütyülő bunkósnyíl'. Manysi nevét nem ismerem.

IV. L a p o s v á g ó é l ű n y í l h e g y e k (Pfeile mit Querschneide-spitzen). Ez a nyíl nagyvadak — különösen rénszarvas — inának elmetzésére volt alkalmas, chanti neve is *veli lāyta-nāl* 'rén-lövő nyíl'⁵³. Hegyük széles, néha kissé konkáv, élük borotvakés módjára éles. VILKUNA 11 ilyen típusú nyílhegy rajzát közli Eurázia különböző részeiről.⁵⁴

V. K é t h e g y ű v i l l á s n y i l a k (Zweizinkige Gabelpfeile). Ennek két főtípusa van: egy áramvonalas nyelű, könnyű nyíl kis vasvillával a végén vízimadarak, — a nagyobb, tollazott, egyenletesen erős nyelű típus pedig csapdákban kis gereznások elejtésére szolgál.⁵⁵ A vízimadarakra laponan, mintegy

⁴⁹ L. még Изделия остяцков 130—131. Rajz a 125. lapon, l. még ADLER, i. m. VI. t. 11; VILKUNA 349.

⁵⁰ VNGy. II, 0546.

⁵¹ I. m. 352.

⁵² I. m. 24—5. A nyenyecék is használták, l. LEHTISALO, i. h. 12.

⁵³ VILKUNA i. m. 353.

⁵⁴ Uo., 354, 8. ábra.

⁵⁵ VILK. 354—358. Bővebb magyarázat nélkül említ villás nyilakat PALLAS is (III, 49). L. még Изделия Остяцков 131. kép a 125. lapon, — ADLER i. m. VII. tábla 16., 18., 20. rajz; VIII. t. alsó sor 3. sz.

„kacsáztatva“ lőnek a víz felett, így — a manysik szerint — messzebbre lehet lőni, mint máskép. Ha a nyíl nem talál, akkor sem veszhet el a nádban, mert villájánál fogva fennakad.⁵⁶

Ilyen nyíl a chanti *tšimä's* ~ manysi *šóámš*; manysi *kārntāp, áurχ*; chanti *iqarēn-ləp*, ~ manysi *iōrñššóámš*, valamint *ləp*.

A másik villásnyíl-típust úgy helyezik el az íjas csapdákban, hogy alsó hegye érje az állatot. Ha aztán hősítés emeli a talaj szintjét, a felső villa-ág akkor is eléri a kis vadakat. Ilyen a manysi *sūpñ nāl*, chanti *at-nāl, narvoinal, joharten nól, iāxlēn-ləp* (?), *kōrnāl*.

A villás nyilak használata széles körben el volt terjedve. A VILKUNA-felhozta példákon kívül hadd említsük meg a nganaszanokat, — ők is mada-
rákat lőnek ezzel a nyíltípussal.⁵⁷

VI. H á r o m á g ú n y i l a k (Dreizackpfeile). Ennél a nyíltípusnál gyökérrel vagy hánccsal háromágú vas-hegyet erősítenek a nyélre. A hegy középső ága meg van csavarva. Vízimadarakra lőnek vele, — oldalsó ágai megakadályozzák, hogy a nyíl behatoljon a nádasba. Egyik fajtája a szellemeket ijeszti el a vadász közeléből.

Neve: chanti *kōn.tšəñ lānk, kōnčəñ nāl* ~ manysi *kōnsəñnāl*; — manysi *aβrātəñ nēA*.⁵⁸

VII. E g y h e g y ű é l e s n y i l a k (Einzackige scharfe Pfeile). Nagyvadra és harcban rendszeren ezt a nyíltípust használták. Halásztak is vele. Ez. a. nyílhegy közvetlen-kapcsolatban van elődjével, a lándzsával.⁵⁹

Elnevezései: chanti *pos* ~ manysi *pañš*; chanti *p'ōrñāl*, — valamint a célbavett állatok szerint *vojū nót, sār nāl, ux-нЯА* stb.; manysi *pañš, juntēp-nāl* stb.

Hasonló, — különösen hosszabb és rövidebb háromszög, valamint babérlevél-alakú nyilakat közöl POPOV is. A nganaszanok, csakúgy, mint az obi-ugorok, nagyvadakra és hareban alkalmazták ezt a nyíltípust.⁶⁰

III.

A nyílhegyek elnevezései

A. Finnugor eredetű nyílnevek

1. chanti *nól, nót* ~ manysi *nāl*

Legelterjedtebb ősi finnugor fegyverelnevezéseink közé tartozik a magyar *nyíl*, fS. *nuoli*, md. *nal*, zürj.-votj. *nel*, lp. *njuollá*.⁶¹

Megfelelői megvannak az obi-ugor nyelvekben is: KARJ. 644—5: DN: *nó't*; Koš., Fil., Tš. *nót*; Sog. *nót*; Kr. *nót*; Mj. *nā'1*; Trj. *nā'1*; Ni. *nót*. Kaz. *nó'1*; O. *nā'1* 'Pfeil', V. *nā'1* 'Pfeil, Schrot'; Vj. *nā'1* 'Pfeil, Kugel'. PAAS. K. *nót*; J. *nā'1* 'Pfeil'. PATK. *nót* 'nyíl'. ST. GR. 150: S. *nót*; Szi. *nól*; CASTR

⁵⁶ VILKUNA i. m. 355—6.

⁵⁷ POPOV, Нганасаны I. M.-Lgr. 1948. 22. l. L. még RUGYENKO, i. m. 40. l.

⁵⁸ VILKUNA, i. m. 362—366. Ábra no. 363., ADLER i. m. VIII. t. alsó sor 4. kép.

⁵⁹ VILKUNA i. m. 369—70.

⁶⁰ Ábra: Нганасаны 22, Изделия Остяцков 125; VILKUNA i. m. 371, 372 stb., ADLER i. m. VII. t. 19, 21, 22. kép.

⁶¹ Nagy irodalmából l. a Szófsz. *nyíl*, DÖNNER Verzeichnis *nuoli* címszavát, továbbá STEINITZ, Fgr. Vok. 37 stb., stb.

I. *not*; Sz. *nat.* AHLQV. *not*. ADR. 53: *hēm* 'стрела' ~ manysi: CSERNY. *nal* 'стрела'; AHLQV. *nel, nil* 'Pfeil, Kugel, Schrott'. VNGy. II, 0545: É. *nāl*, KL. *nāl*, AL. P. *nāl*, K. *nōl*, T. *nēl*.

KANNISTO szövegeiben: P. *nēl* (92. 1.); S. *nāl* (137. 1.), valamint K. *nēlām* 'mein Pfeil' (111. 1.).

Érdekes, de könnyen érthető jelentésváltozás eredményeként ugyanez a szó szolgál a puskagolyó megjelölésére is. AHLQVIST így ír erről: „Dieses gemeine Wort wird als Name für die bei den Schiesswaffen der Jetztzeit angewandten Wurfkörper gebraucht, so dass ostj. *poškan-not* („Flinte-Pfeil“) Kugel bedeutet, ostj. *šuk-not* („Krume-Pfeil“) Schrot, wog. *jāni nel* („grosser od. grober Pfeil“) Kugel, wog. *viš nel* („kleiner Pfeil“) Schrot“. ⁶² A tűzifegyverek tárgyalásánál erre a kérdésre még visszatérünk.

Érdekes továbbképzése: chti *nālōw*: V. *mā ūmām* (t. *lōtmām*) *īōyāī tōŋ nālōw* 'der Bogen, den ich gekauft habe, trifft gut'; Vj. *tōŋnālōw* t. *tōŋkš iōl'ltš nālōw pōts kš'ŋ* 'geradeus schiessende, gut treffende Flinte' (KARJ. 645). A szóvég a magyar *-ū, -ū-*-nek megfelelő adj. denom képző (l. LEHTISALO, Ableitungssuffixe 247). Fordítása „egyenés nyílú“, — itt a „nyíl“ szónak 'lövés' értelme van (l. *tōŋš* 'gerade' KARJ. 990 b).

2. chanti *pōχ* ~ manysi *pīβot*

A bunkósnyíl régi neve a címül írott elnevezés. A chantiban (KARJ. 665a): V. *pōχ* 'Pfeil mit dicker hölzerner Spitze, stumpfer Eichhornpfeil, ramap'; Vj. *pōχ*, 'ramap, Eichhornpfeil (unbefiedert)'; *līsəm p.* ua., tollakkal. KARJ. 1045a: V. *lōyāpōχ* 'romap, Eichhornpfeil mit Knochenspitze'; Vj. *lōy(š)pōχ* 'p. mit Knochenspitze'. PÁP.—MUNK. Vj. *puk* 'ramap (bunkós nyíl)'; Sz. *pōghel*; *anghet-pux* 'szarvból való bunkós nyíl'; Vj. *pughe's* Sz. *pōgh* 'bunkósnyíl'.

Manysi: KU. *-pīβot*, KM. *-pīβot*: KU. *lōyŋpā χtnpīβot*, KM. *lōyŋpēχunpīβot* 'Pfeil mit stumpfer Spitze für die Eichhörnchenjagd, ramap' (*lōyŋ* etc. Eichhörnchen', *pāχt*- etc. 'Schiessen')⁶³

A chanti és a manysi adatokat LIIMOLA egyeztetette ugyanott. Idevonta még a következő finnugorsági szókat: mari (WICHM.) KB., J., U., T. *pikšš*, M. *pikš*, JU., B. *pikš* 'Pfeil', BEKE M., MM., MK., UP., USj., US. *pikš*; P., B., UJ., S., C., Č., J., K. *pikšš*, valamint udmurt WICHM. MU., J. *pukšš* 'Pfeil', G. *pukšš* 'Bogen', MUNK. S. *pukšš* *pukšš* K. *pukšš* 'Pfeil'.

JUHÁSZ JENŐ (NyK. XLVII, 465—6) a magyarban kereste a mari-udmurt nyílnév megfelelőjét. Szerinte a szó eredeti jelentése 'az íj húrja, kötele' lehetett és így beletartozhat a következő szócsaládba: chanti *pīyāt*, *pūyāt* stb. 'Tragband, Schnur'; md. *pīks* 'Seil'; fS. *pīkse-* 'verni, korbácsolni' és m. *jiu* 'funiculus' (Oklsz. 1248 körül).

LIIMOLA idézett egyeztetése meggyőzőbb JUHÁSZ JENŐ amúgy is csak feltételes összeállításánál.

A mariban ez a nyílnév szoríthatta ki a finnugor nyelvekben általános *nāl, nōl, nuoli* stb. féle szót (l. az előző cikket).

Feltehető, — bár nem bizonyítható, — hogy ez a régi *p.kš* nyílnév eredetileg is a tompavégű nyílat jelentette. Ez a feltevés nem lehetetlen, hiszen VILKUNA szerint a bunkós nyíl igen régi eszköz.⁶⁴

⁶² SUSAik. VIII, 3.

⁶³ FUF. XXIX, 172.

⁶⁴ I. m. 345.

KANNISTO magyarázata szerint: „man schießt damit Wildenten im Schilf, die Gabel bleibt im Schilf hängen und der Pfeil geht nicht verloren, so wie ein Pfeil mit nur einer Spitze im Schilf verschwinden würde“ (uo.). A Vach mellékéről hozott SIRELIUS egy *sökn-čimäs* nevű nyilat (*söknə* 'Widerhaken'), — ez az erdei őszellemeik ijesztésére szolgált.⁷⁰

A pelimkai és a kondai manysik nyenyec nyílnak mondják: *ičəŋ šəāms*, *ičəŋ šāms*, (*ičəŋ* 'Samojede'), — l. 34. sz. is.

Nyílnévünknek a finnugorságban nem találtuk meg a megfelelőjét. Ezzel szemben CASTRÉN két *sōam*, *sōgam* 'Klumpfpfeil' adata igen erősen emlékeztet az obi-ugor szókra. Ha tudnánk, hogy a *sōam* csonthegyű bunkósnyl, — tehát madárnyíl, — nem okozna nehézséget, hogy azonosítsuk az obi-ugorok villás madárnyílával.

A nyílnév az oroszba is átment, — az átadó' nyelv a chanti volt.⁷¹

5. chanti *pos* ~ manysi *pańš*

A hegyes, erős, egyágú vasnyílnak, amelyiket harcban és nagyvadak ellen használnak, közös neve van az obi-ugor nyelvekben.

Chanti: KARJ. 740—1: Kr. (mesékben) *pus* 'Pfeilspitze aus Knochen oder Eisen (wahrsch. breit, wie bei A. fig. 3, 5). V. *pōs* 'Pfeil mit scharfer, schmal zulaufender Spitze' (ábra uo. 3.); Vj. *pō's* 'eine Pfeilart, Pfeil mit scharfer Spitze'; Trj. *p'ōs* 'eine Pfeilart (mit breiter, eiserner Spitze)'; Kaz. *pō's* 'eine besondere Art altertümlicher Pfeilspitze; Pfeil (beim Bärenfest)'; Ö. *pōs* („ei ole nähynt“). PAAS. J. *pōs* 'Pfeil mit einer Spitze für die Entenjagd'. ПАТК. *pus* 'hegyes, hegyes nyíl; mit einer Spitze, Spitz; Pfeil mit einer Spitze (gegensatz zu *lep*)'. ОН. II, 5: *pusəŋ ūr-χō pus-nāl-ūāi* 'hegyes (nyilas) szamojéd ember egyhegyű nyílnyelének...

Manysi: CSERNY. *pańši* 'старинное название воевой стрелы', VNGy. I, 236: *pańš* 'nyílvás'. A III. 99-hez adott magyarázat szerint P. *pańš*, KV. *pońš-nōl*, R. *pańši*, L. *poańš*, *poansi* 'egyszerű, lapos, hegyes nyílfajta (под стрелы) 2—4 coll hosszú, rén, jávor és medve ellen'.

Chanti -s ~ manysi -ńš (<: -ńš) egyezésre l. TOIVONEN, FUF. XIX. 238—9. l. és 326, 328. példák. Az -ń- palatalizálódása másodlagos lehet.

A *pos* nyílhegy nevének szoros kapcsolata van a nyíltípus ősevel, a lánzdásával. Amint VILKUNA⁷² említi SIRELIUS 'Speerspitze' jelentésben jegyezte fel a szót. L. még KARJ. 740b: V. *sōkəŋ pōs* 'Widerhaken am Speer'⁷³.

Ábrák: Suomen Suku III, 7: 3. 904: 378, 404, Irt. Ostj. II, 1. tábla; VILK. 372. KARJALAINEN szótára is utal ábrára (A., fig. 3, 5), — de nem derül ki, hol található ez meg. AHLQVIST Unter Wogulen und Ostjaken c. művében a 12. ábrán található rombusz-alakú nyílhegy is *pos* lehet.

Érdekes továbbképzését találjuk a következő verssorokban:

artāla pōsəŋ sāt nāl lābət jem pat

muŋ ant artālaseu,

pōsālala kartəŋ sāt nāl

⁷⁰ VILK. i. m. 357.

⁷¹ VILK. i. m. 357, KÁLMÁN BÉLA, Acta Linguistica I, 266.

⁷² I. m. 370.

⁷³ Idézi VILKUNA UO.

man ant pōsālaseu.

'irányzott hegyes nyíl bűvös véggel
mi nem irányoztuk,
hegyezett vasú bűvös nyilat
mi nem hegyeztünk'.⁷⁴

Ebben az idézetben a *pōsəŋ*, *pōsālala* és *pōsālaseu* szók mind a *pos* továbbképzései. A *posəŋ -əŋ* -je az ismert denominális adjectívumképző.⁷⁵ A *pōsālala*, *pōsālaseu* alakok *-l-* eleme denominális verbumképző. Funkcióit SCHÜTZ a következőképpen körvonalazza:⁷⁶ „*a*) az ige cselekvése létrehozza az alapszóban (a névszóban) kifejezett dolgot: *vbərləl* 'fortélyoskodik' (*vbərl* 'fortély') stb. ;

b) az alapszóban kifejezett dolog eszköze az ige cselekvésének: *uəlbəsləda* 'halászni' (*uəlbəs* 'hurok, fógás') stb. ;

c) vmivé lenni, válni: *təwəmləs* 'lecsendesedett' (*təwəŋ* 'csendes') stb.“

Az az érzésem, hogy a *pōsālala* stb. esetében nem az *a*) alatti funkció („hegyez“ : „hegy“), hanem a *b*) jelzésű szerepel. A *pos* nem a cselekvés célja, hanem inkább eszköze, — az ige nem a hegyezés, hanem a szúrás mozzanatát fejezi ki. Erre a módosításra a chanti verstan ad alapot: a párhuzamos szólamok rendszeren egymáshoz közelálló cselekvésekre, jelenségekre utalnak.⁷⁷ Így feltehető, hogy a fent idézett ének-részletben sem a nyíl „hegyezése“, hanem a „nyíllal való szúrás“ felel a „nyíl irányozásá“-nak.

PAASONEN szótárában a mari *pikš*, udmurt *biž* szókkal egyeztetni nyílnevünket. A mari *pikš*-et TOIVONEN az udmurt *pukiš* stb. 'Bogen, Pfeil' szóval egyeztette.⁷⁸ Ezt a szócsaládot pedig LIIMOLA a chanti *pəŋx* ~ manysi *pibət* nyílnévvel veti össze,⁷⁹ — tehát nem egyeztethetjük a *pos* nyílnévvel.

Az udmurt *biž* szóval sem egyeztethetjük a *pos*-t, mert ilyen nyílnevet vagy ahhoz közelálló szót az udmurt szótárak nem ismernek. PAASONEN talán a *biž* 'farok' szóra gondolt, ez azonban az azonos jelentésű manysi *ponsəp* stb. pontos megfelelője (l. FUF, XIX, 110), és így sem jelentéstani, sem hangtani okokból nem egyeztethetjük nyílnevünkkel.

PAASONEN idevonja a chanti *pəs* 'äusserstes Ende des Pfeilschaftes' szót is. Ez azonban a nyílnak éppen ellenkező végét jelöli, l. pl. KARJ. 741a: DN. *pəs*, *hət pəs* 'Gabelung am Ende des Pfeilschafts, die in die Sehne eingepasst wird'; OVD. II, 183: Szi. *həl-pəs* 'Pfeilkerbe', „mit der Kerbe wird der Pfeil auf die Bogensehne aufgesetzt (*pastə-*)“, ÉOM. 134: *pās* 'nyílrovás, nyíl-bevágás' stb., stb.

A *pəs* és a *pos* funkciója tehát annyira eltér egymástól, hogy nem képzelhetünk el etimológiai kapcsolatot a két szó között.

A *pəs* vokalizmusa eredeti *ə*-re (OL. 179) vagy **o ~ *ə* hangváltozásra vezethető vissza (STEINITZ, Ostj. Vok. 69, 91—2), — a mélyhangú nyílnévvel tehát hangtani okokból sem kapcsolható össze.

⁷⁴ ONGy. 274.

⁷⁵ SCHÜTZ, NyK. XL, 34.

⁷⁶ I. h. 28.

⁷⁷ STEINITZ, OVD. II, 29—41; FALUDI, Acta Linguistica I, 422. stb.

⁷⁸ FUF. XIX, 101. Ezt az egyeztetést elfogadta UOTILA is (SUSToim. LXV, 290.)

⁷⁹ FUF. XXIX, 172.

6. chanti *šuli* ~ manysi *sol*

A chanti gyermekek „bunkó“-val lövöldöznek: *uòllep xòjəŋ àr šulì* (?) *xòŋ ičyùšlzlən?* 'finom forgácsa lehántott sok bunkót mikor lődözitek el?' és *uòllep xòjəŋ àr šulìnà* (?) *tom pàtləm' ləxu* . . . 'a finom forgácsa lehántott sok bunkótól im besötétedünk' (OH. I, 67).

A bunkósnyíl más adatok szerint is lehet gyermekjáték.⁸⁰ Itt azonban nem is kell feltétlenül valódi nyílra gondolnunk, lehet egyszerű bunkó is, amit nem lőnek, hanem dobnak a gyermekek. L. KARJ. 907 b: Kaz. *šòlì* 'Knüttel beim šòr-Spiel; Knüttel zum Schleudern von Zirbelzapfen', — ahol Ni. *šòr'*, Kaz. *šò'r'* (uo. 915 b): 'ein Spiel. (Es wird ein kurzer Knüttel, *šòrà* *ηκῆλα*, senkrecht in die Erde gesteckt und an seinem Ende ein kleines Stück Stange, *šò'r'*, etwa einen Finger lang, lose angebracht. Die Spieler graben sich in einiger Entfernung von dem Pfosten je eine Grube, einer bleibt ohne Grube, als Wächter. Die Männer bei den Gruben werfen der Reihe nach mit Knütteln, *šulì*, und der Wächter muss versuchen, das *šò'r'* in die Grube des Werfenden zu bekommen, wenn dieser seinen Knüttel holt. Gelingt es ihm, so wird der Werfer Wächter). O. *šòr* id.

Célba-ütös és lövés játékokról MUNKÁCSI is megemlékezik.⁸¹ Az általa említett *suri-jàni'* — játék nevében pl. a fenti chanti *šò'r'* játék nevének mását fedezhetjük fel.

A serdülő manysi fiú *sol-jàut-nàl*-lal 'hegyesfa íj-nyíllal' lövöldöz.⁸²

A chanti és a manysi gyermekek játékníylát nem választhatjuk el egymástól, még ha az egyiket bunkósnek, a másikat hegyesnek magyarázzák is. A manysi nyílnévben szereplő *sol* jelentése CSERNYECOVNÁL 'ГВОЗДЬ, ШПИЛЬКА', SZILASINÁL 'nyárs, faék', MUNKÁCSI—KÁLMÁN, VNGy. III/2, 361: P. *šàl* ~ É. *sol* 'ék, nyárs (острый шестик)'. Az északi chantiban is előfordul olyan továbbképzése, amelynek a 'nyárs' jelentés lehetett az alapja: *solətł* 'nyársol'.⁸³

Alighanem a manysi szó őrzi az eredetibb jelentést, — a chanti *solətł* ige is erre vall. A játékot a nyugati chantik talán módosítva vették át a manysiktól: nem hegyes, hanem tompavégű ütőfát (vagy nyílat) használtak, — így kaphatta a manysi *sol* 'nyárs' új 'bunkó' jelentését a chanti népköltészetben.

7. chanti *kòste-nal?* ~ manysi *xàšlèx*

MUNKÁCSI szövegeiből ismerjük a következő manysi nyílnévet: VNGy. I, 250: *xàšlèx*; REG. *kuàšlàx*; KL. *khwàšlèx* 'horgos nyíl'; VNGy. IV, 231: *àlniŋ mənχwpà xàšlèx* 'ezüst bunkójú bunkós nyílat', — az utóbbival nyírfajdokat vadásznak a szöveg szerint.

Horgos nyílon talán a vízimadarak lövésére használt háromágú nyílat, — bunkós nyílon pedig az erdei madarakra szolgáló csonthegyű bunkós nyílat érthetik, — hogy a bunkó ezüsből lenne, ez aligha több költői szólamnál.

GOMBOCZ a manysi szót egy perzsa eredetű tatár *kizlik*, *kizlek*, *gizlik* petit couteau, canif' átvételének tartotta.⁸⁴ A nagy jelentéskülönbség miatt

⁸⁰ ADLER, i. m. 30. l., REJNSZON—PRAVGYIN, COB. ÈTH. 1949, 114. l.

⁸¹ VNGy. II, 0513. Hasonló burját játékról l. ADLER, i. m. 30. ábra: V. tábla, 17. kép.

⁸² VNGy. I, 86; II, 0513.

⁸³ OH. I, 409.

⁸⁴ NYK. XXXI, 362.

azonban egyáltalán nem valószínű az átvétel, — KANNISTO már nem is említi a manysi nyelv tatár jövevényszavai között.⁸⁵

Ezzel szemben a keleti chantiban van egy nyílnév, amelyik erősen emlékeztet a fenti szóra: PÁP.—MUNK. F. O. *köste-nal* 'villa alakú nyíl'. Minthogy villás nyilakkal csakúgy vadásznak madarakra, mint a három-ágúakkal, a funkció azonossága megengedi a chanti és manysi nyílnévek azonosítását. Ezzel szemben PÁPAI KÁROLY hangjelölése olyan pontatlan, hogy ez az egy adat nem elégséges arra, hogy egyeztetésünket bizonyossá tegyük.

Arra nem gondolhatunk, hogy nyílnévünk a chantiban manysi jövevényszó lenne, mert a nyelvi érintkezés területétől messze jegyezték fel ezt az elszigetelt adatot.

8. chanti *səyl'i'w* ~ ? manysi *sāxari*

Félelmes fegyver a manysi népköltészet *xūrēm puŋkpā ānt-sāxari* 'három hegyű szarubunkós nyíl'-a (VNGy. II, 0546). Ez a szigvai közlő szerint „szaruból készült kerek, gömbölyded nyíl, mely a hova ér, (a húst) darabosan szakítja le”.⁸⁶

A vaszjugáni chanti nyelvjárásban fordul elő a *səyl'i'w*: *lōx̄s*. 'altertümlicher Pfeil mit Knochenspitze (von der Form des pqs)' (KARJ. 846b). Hogy van-e ennek a chanti nyílnévnek kapcsolata a fenti, — szintén csak egyszer előforduló manysi hadinyíllal, azt nehéz lenne megállapítani. -r- ~ -l- váltakozásra az obi-ugor nyelvek között l. chanti *xōlām* stb. ~ manysi *kōrām* stb. 'három', l. NyH.⁷ 24, stb. A chanti nyílnév szóvégi -w'-je képzőelem lehet, l. LEHTISALO, Ableitungssuffixe 243. l.

C) Az obi-ugor nyelvek különletében keletkezett nyílnévek

a)

Az obi-ugor nyelvek különletében keletkezett nyílnévek között jelentős helyet foglalnak el azok, amelyek utalnak az általuk elejtendő állatra. Mint már említettük, más nyíltípusok valók pl. a nagyvadak elejtésére, mint például a kisgereznásokéra vagy a vízmiadarakéra. Így érthető, hogy egyes nyílfarmákat állatokról neveznek el.

9. Mókus-nyíl

Chanti: KARJ. 1067 b: *tā-ŋcəñot* (DN), Ts. *tāŋcə ñot* 'Eichhornpfeil mit stumpfer Spitze'. PATK. *tanka-ñot* 'evetnyíl, Klumpffeil'. KARJALAINEN (644 b) a *lən̄k*-kel, PATK. a *tamar*-ral és *volep-ñot*-tal azonosítja ezt a nyílfajtát. A chantiban a mókus lövését is a *tā-ŋcəz* 'mókus' továbbképzésével jelölik: KARJ. 1067 b: DN. *tā-ŋcəñtā* 'Белковать, Eichhörnchen schiessen, jagen'; Kr. *tā-ŋkinttā* 'Eichhörnchen jagen'.

⁸⁵ FUF. XVII, 1—211.

⁸⁶ L. 18. sz. is.

Manysiban más az utótag: KANN. KU. *ləyanpá'χtnəpəβət*, KM. *ləynpəχ'utnəpəβət* 'Pfeil mit stumpfer Spitze für die Eichhörnchenjagd, тамап' (FUF. XXIX, 172), ahol *ləyan* 'Eichhörnchen' *pá'χt-* 'schiessen, *pəβət* 'nyíl-fajta', — 1. chanti *pəχ* stb., 2. sz.

10. Réce-nyíl

Chanti: KARJ. 249—250: DN. *uā'səno't* 'ein zum Schiessen von Wasservögeln gebrauchter Pfeil, an dem eine eiserne Gabel am platten schaufelförmigen Ende befestigt ist (ein solcher Pfeil läuft über das Wasser hin und sinkt nicht ein, wenn man zufällig zu tief zielt)'; Kr. *uā'sənot* 'd.; V. *uā'səy'na't* *uāsəy'na't* 'Entenpfeil (an der Spitze eine Verdickung, in die eine kleine Eisenspitze eingeschlagen ist)'. 645 a: Vj. *uāsəy'na't* 'kugelförmig endigender Pfeil, an den eine kleine Eisenspitze angesetzt ist'. PATK. *vāsa-ńot* 'récezenyíl, (Pfeil für Wasservogel, hat oft zwei Spitzen und immer zwei kleine, in die entgegengesetzte Seite gerichtete Häckchen, die das zu tiefe Eindringen des Pfeiles in den Vogelkörper verhüten)'. CASTR. *vāsa-ńot* 'Klumpfpfeil'. Ábra: Irt. Ostj. II, I. tábla.

CASTRÉN szójegyzéke a finn *vasama* 'Pfeil' szóval veti össze. Ez az egyeztetés hibás, — az előtag természetesen a 'kacsa' jelentésű *uās3* stb. szó, amint KARJALAINEN szótára is ennél a címszóval hozza (249). L. TOIVONEN, Affrikaten 166—7.

11. Róka-nyíl

Chanti: SATILOV 147 (Vachi) *вока нял*. Elótagját l. pl. KARJ. 212 b: V. *uōkəi* 'лисица, Fuchs'.

12. Vidra-nyíl

Chanti: KARJ. 229 b: Trj. *uūānt'əŕə nā'ɹ* 'saukkonuoli' előtagja *uūānt'əŕə3* 'Fischotter', vö. KÁLMÁN B. MNÝTK 43, 11. lap.

13. Medve-nyíl

Chanti: SATILOV 149: (V.) *ux-нял* 'nagyfogú vasnyíl, medvevadászathoz'. Elótagja *i'χ* 'medve'.⁸⁷

14. Jávor-nyíl

Chanti: VILK. 373: K. *vojə ńot* 'Pfeil, dessen Eisenspitze oval ist oder mit Widerhaken versehen'. (SIRELIUS mscr.) Elótagját l. KARJ. 204 b: *uōi3* (DN.) 'Elentier, (in Komp.) Tier; Siebengestirn' stb.

Manysi (uo.): *ui'ńal* 'Pfeil, mit dem Elche und anderes grosses Wildbret geschossen werden' (*ui* stb. 'Tier, Grosswild, Elentier stb.').

⁸⁷ L. KÁLMÁN B., i. h. 16. kk.

15. Csuka-nyíl

chanti: VILK. 373: *sār-nal* 'Hechtpfeil' (*sar't* 'Hecht'), képpel. Hogy csukát is lónek nyállal, arról l. NOSZILOV,⁸⁸ valamint a tobolszki múzeum kiadványában⁸⁹ és VILKUNA i. h.

16. Rén-nyíl

Chanti: VILK. 353 (SIRELIUS mscr.): V. *veli-läytä-näl* 'Pfeil zum schies-sen von Renntieren'. A V.-i nyelvjárásból KARJALAINEN is *uèli* alakban jegyezte fel a rén nevét (272—3), 'lóni' pedig *läxtä* (KARJ. 1115 b), — tehát a vachi adat értelmezése nem lehet kétséges. Ézzel szemben VILKUNA idevonja SIRELIUS egy kazimi adatát is: *vel-nol*. Az előtagot VILKUNA itt is rénszarvasnak értelmezi, de ez az állatnév — KARJALAINEN tanúsága szerint — Kazimban *uili*-nek hangzik. Előfordul ez a nyílnév KARJALAINEN-nél is (222 b): Kaz. *uelñda* 'eine Art zugespitzter Pfeil'. A szótár a *ueta* 'Witwe' szó összetételei között említi nyílnévünket. Amennyiben egyágú nyílat jelent, jelentéstanilag lehetséges is ez a kapcsolat, amelyben az antropomorf fegyver-elnevezések egyikét láthatjuk. L. még 26. sz.

Amint láttuk, két esetben mind chanti, mind manysi adatunk van az állatnév-előtagú nyílelnevezésekre. Ez az azonosság egyszerűen a hasonló helyzetnek, a cél szerint különböző nyíltípusok használatának lehet a következménye.

β)

A nyílhegyek készülhetnek fából, csontból, szaruból, vasból. Egy néprajzi leírás szerint a század elején már leginkább vashegyű nyilak voltak használatban.⁹⁰ Ugyanez a leírás megemlékezik bűvármadár csőréből készült nyílhegyekről is. Ez a különös feljegyzés alighanem tévedésen alapul. A chanti népköltészet ismer ugyan egy *хакрай н'от неме урын н'от* „стрела, граненная на подобие граней клюва шелкуньи“ 'keresztorrú (holló) orrához (hasonlatos) lapja szögletes nyílat',⁹¹ azonban ez szaruból készül és csak hosszú háromoldalú gula-formája magyarázza, hogy madár csőréről nevezték el.

Az alábbiakban sorra vesszük a nyilak elnevezésében szereplő anyag-neveket.

17. Kő-nyíl

Igen régi típus lehet, bár — KANNISTO szerint — a manysik még nemrég is készítettek nyílhegyet fehér és fekete tűzkőből.⁹² A chantiból egy adatot ismerek: Irt. Ostj. II, 38—9: *keuhotat* 'Steinpfeile'. A szöveg szerint — villámok.

18. Szaru-nyíl

chanti: KARJ. 34 a: Kr. *ōñəthot* 'Pfeil mit stumpfem Ende, an letzterem ein Knochenring'; Kaz. *ōñəthda* 'Pfeil mit knöcherner Spitze'. ONGy. 252: *āñədt nāA*; OH. II, 331: *anget nyal* 'szaru nyíl'.

⁸⁸ I. m. 24. l.

⁸⁹ Изделия Остяцков 14.

⁹⁰ Изделия Остяцков 14.

⁹¹ РАТКАНОВ, Тип Ост. Бог. 29. és VNGy. II, 0546.

⁹² VILKUNA i. m. 370. L. még ADLER, i. m. 11—12. l.

manysi : VNGy. II, 0546 : *ānt-nāl* 'szarunyíl'.

Néha más utótaggal is szerepel : VNGy. II, 192 ; 0546 : *ānt-sāxari* 'szaruból készült bunkós nyíl' (hadinyíl, — az ellenség húsából egész darabokat szakít le a közlő szerint). VNGy. IV, 174 : *ānt-juxēr* 'szarubunkós nyíl'. VNGy. IV, 115 : *ānt kharentāp*; 119. *ānt xarentēp* 'szarunyíl'. PÁP.—MUNK. *anghet-pux* 'szarvból való bunkós nyíl'.

Előtagja uráli szó, l. Beitr. 86. A különböző utótagokat l. 1, 37, 8, 39, 2. sz.

19. Csont-nyíl

A csont-nyíl általában régebbi típus a vas-nyílnál.⁹³ Nyíl készült a rén lábszárcsontjából.⁹⁴

Chanti : KARJ. 645 ab : V. *lōγ^āna'f* 'Pfeil mit knöcherner Spitze'; Vj. *lōγ^āna'f* 'mit knöcherner Spitze versehener (dem *pos* ähnlicher) Pfeil (in alten Zeiten)'. 1045 a : V. *lōγ^āpōx* 'ромп, Eichhornpfeil mit Knöchenspitze'; Vj. *lōγ^(ā)pōx* 'pōx mit Knöchenspitze'. VILKUNA 345: Vj. *lōγ^(ā)pōx* 'nyíl-fajta, der Klump aus Knochen, unbefiedert' (ábrával). KARJ. 846 b : Vj. *lōγsəyl'i'w* 'altertümlicher Pfeil mit Knöchenspitze (von der Form des *pos*)'. 515 a : Vj. *lōγmō'yrī'w* 'altertümlicher Pfeil mit knöcherner Spitze und vier Kanten' (vrt. epävarmaa V. *moylī'w* 'sorsanuoli, jossa ei ole rautakarkeä'). VILK. 351 (SIRELIUS följegyzéséből) : *lōymore*, ez horgos nyílfajta.

Az előtag finnugor szó, l. Beitr. 37. A különböző utótagokról l. 1, 2, 8, 33. sz.

A népköltészet gyakran emlékezik meg olyan varázsserejű csontnyílakról, amelyeket emberi — sőt *menk* -lábszárcsontból készítenek (ONGy. 189 ; OH. II, 344 ; ONyt. 170—2, Karj. 224 ; VNGy. II, 295—7, FUF. VI, 229 stb. stb.). Így könnyen ideszámíthatjuk KARJALAINEN következő, igen szűkszavúan értelmezett adatát is : O. *kō'r. ŋa'f* 'eine Art Pfeil' (420 b). Ez esetben az előtag a 'Fuss, Bein (des Tieres, des Menschen)' szó lenne (418 b). Egyetlen nehézség az, hogy ez a szó az obdorszki nyelvjárásban rövid magánhangzóval hangzik : *kō'r*. A tudatos kapcsolat a 'lábszár' szóval már megszakadt, KARJALAINEN is külön említi. Talán ide még VILK. 359 : *kōrnāl* 'in den Stellbogen verwendeter Gabelpfeil'. Hogy használtak a csapdáknál csontnyílat, arra l. PALLAS, III, 49.

20. Vas-nyíl

A nyílhegy anyaga legtöbbször vas. A vas neve nem annyira nyílelnevezésekben, mint a nyílra vonatkozó költői jelzős szerkezetekben, állandó epitheton ornansokban gyakori. A chantiiban különben csak nyugati nyelvjárásokból ismert *kārtz* 'vas' szón (KARJ. 433 b) majdnem mindig megtaláljuk az *-əŋ*, *-əp*, *-pā* nomen possessi képzőt.⁹⁵

Figura etymologicákban előfordul a 'vasas nyíl' kifejezés, rendszeren további jelzővel bővítve.

-əŋ képzővel :

chanti : *kardəŋ nāl* 'vasnyíl' (ONyt. 140, l. még OH. I, 143, 421, 425 ; II, 218 stb., stb.).

⁹³ Изделия Остяков 126.

⁹⁴ VILKUNA i. m. 370—1.

⁹⁵ A képzőre l. SCHÜTZ, NyK. XL, 39—41, SZABÓ DEZSŐ NyK. XXXIV, 450.

manysi : *kērēn nāl* 'vasas nyíl' (VNGy. II, 217, 423 ; III, 209, 212 ; IV. 51 stb.).⁹⁶

-əp, -pā képzővel:

chanti: *nāui kartäp kartäng nyäl* 'fehér vasú vasas nyíl' (OH. II, 304 stb.).

manysi : *voikēn kērpä saw nāl* 'fehér vasú sok nyíl' (VNGy. III, 513 stb.).

Az -əp, -pā képző, — mint rendesen — a nyíllal kapcsolatban is csak kettős jelzők utótagjaként fordul elő. Így igen gyakori, — -əη képzővel kombinálva — figura etymologicákban :

chanti : *noven kārten kārten nōta* 'weissspitziger eiserner Pfeil' (OVD. I, 408—9, l. még ÉOM. 55, 80 ; OH. II, 304, 308 stb.) Más formula : *kārven nāl kārvinā* 'vasas nyílad vasát' (OH. I, 143, 161 ; II. 218 ; ONGy. 165 stb.)

manysi : *sēmēl kērpä kērēn nāl* 'fekete vasú vasas nyíl' (VNGy. IV, 195).

Egy chanti adatban igen különös előtagot találtam : *put-kōrdi nāl* 'vasnyíl' (ONyt. 3). Az előtagot PÁPAY fordítás helyett csak kipontozza. A rejtélyes szó magyarázatát KARJALAINEN szótára adja meg, ahol a 'vas' szó kazimi összetételei között előfordul a következő adat : *kē'upūt kār'ti* 'valurauta' (433 b). Az összetétel előtagját más, keletebbi nyelvjárásokból szintén megtaláljuk (386 b) : V. *kō'γ'pūt* 'gusseiserner Kessel' ; Vj. *kō'γ'p'u'f* 'Kochtopf (von der in Finnland gebräuchl. Art ; heutzutage unüb.)', gusseiserner Kessel' ; Trj. *kō'γ'p'u'f* 'gusseiserner Kessel ; Tontopf'. A kazimi nyelvjárásból : *kē'upūt* '(gusseiserner) Kochtopf, Kessel' (761 b). Ez is összetétel : előtagja *kēu'* stb. 'Stein stb.' (385 b), (*kō* szavunk megfelelője), utótagja *pūt* stb. 'Kochtopf, Kessel' (761 ab). A PÁPAY-féle mese-adatban már csak ez a szó (*fazék* szavunk megfelelője) szerepel. Ezzel a nyíllal a medvét ijesztetik, — a nagyalakú medvevadász-nyíl pedig öntöttvasból készül.⁹⁷ A *put* szó jelentése itt 'öntöttvas', bár ezt a jelentést általában csak *kē'upūt* kapcsolatban és akkor is csak üstre vonatkoztatva viseli.

Érdekes az is, hogyan juthatott egy 'kőfazék' kapcsolat 'öntöttvas' jelentéshez. Eredetibb jelentése feltétlenül az volt, amit KARJALAINEN második tremjugáni jelentésként idéz : 'Tontopf'. Olyan régi időkbe világít ez a szó, amikor fémekből még nemigen készítettek főzőedényeket, — még ha ismertek is már fémeket a finnugor együttélés korában. Sőt még a fazekasság megismerése előttről maradhatott fenn a 'kőfazék' elnevezés, amit akkor vittek át az agyagedényre is, amikor a technika fejlődésével az került használatba.⁹⁸

A manysi *ker* 'vas' szó a nyíl részeként is előfordul (VNGy. II, 217, 221, 0549 stb.).

⁹⁶ Az utóbbi helyen a párhuzamos sorban *nālīn nāl* 'nyilas nyíl' szerepel. Az obiugor versekben általában két egymással egyenértékű, rokonjelentésű vagy azonos tárgy-körbe tartozó fogalom áll egymással párhuzamban. Így pl. *χār* 'rénbika' és *uj* 'szarvas állat' (VNGy. II, 16), *sis* 'hát' és *ma'il* 'mell' (uo. 115) stb. A chantira l. NyK. LII, 213 kk. és Acta Linguistica I, 422. A nyíl vasával pedig aligha állíthatjuk párhuzamba a nyílat magát, — sokkal inkább a nyíl nyelét. MUNKÁCSINÁL is van ilyen értelmezésű adat (VNGy. III, 307, valamint IV, 195, továbbá OH. I, 439. stb.), — a verstani szabályok ezt a 'nyeles nyíl' jelentést igazolják.

⁹⁷ Chanti sirokban talált öntöttvas-edényekről l. Sz. RUGYENKO, i. h. 42. l.

⁹⁸ A fazekasság társadalmi-gazdasági jelentőségéről l. ENGELS, A család, a magántulajdon és az állam eredete. MARX—ENGELS Vél. II, 183.

21. Vessző-nyíl

A gyermekek korán megismerik szüleik, felnőtt környezetük termelőmunkáját, vagy legalábbis annak egy részét. Az obi-ugor gyermek is már kicsiny korában ismeri a vadászat számos módját, fortélyát.⁹⁹ Íjjal-nyíllal banni tudni — ez körülbelül a kamaszkor ismertetőjele az obi-ugor népköltészetben.¹⁰⁰ A gyermekek első íját, nyíllát apjuk vagy nagypapjuk faragja.¹⁰¹

Ez az első nyíl vesszőből, legyalult botból készül: neve a manysiknál *nir-nál* (l. uo.), a chantiknál *v̄ar̄as n̄ál*, *ūar̄as-n̄ál* (ONGy. 14, 85; ÉOM. 108 stb.), valamint *v̄ares-ñot* 'Rosshaarpfeil' (Irt. Ostj. II, 70).

Az előtag KARJALAINENNél is megvan 'Rosshaar, Schwantzhaar (des Pferdes); Rute' jelentésekben. (238—9). LEWY a 'sörény' jelentést gondolja elsődlegesnek és szavunkat árja eredetűnek tartja.¹⁰² N. SEBESTYÉN IRÉN szerint viszont a 'vessző' jelentés az eredetibb, — e szerint állítja össze észt és szamojéd megfelelőekkel.¹⁰³ A nyíl természetesen inkább készülhet 'vessző'ből, mint a ló sörényéből, — ebben a kifejezésben tehát csak 'vesszőt'-t jelenthet az előtag. A déli nyelvjárásokból KARJALAINEN csak 'Rosshaar'-féle jelentésekben közli a szót, ott tehát már nem ismerik eredetibb jelentését. Hogy mégis megvolt ez a jelentés is, azt éppen PATKANOV — a gyűjtés idején már félreértett — adata tanúsítja. Hogy valóban 'vessző' volt a szó eredeti jelentése, azt egy továbbképzés is bizonyítja: O. *ūar̄ask̄zd̄a* 'schlagen, einen Hieb versetzen (mit der Hand)' (KARJ. 240 a). Töve: O. *ūar̄as* 'dünn Rute, Schössling, Spross (von Laubbäumen: Birken, Espen, Weiden)' (238 b). A -k- képző lehet nomenképző, l. pl. *p̄l̄ak* ~ m. *f̄el*, LEHTISALO, Ableitungssuffixe 366.

A 'vessző → fiatal hajtás → lombos ág → lófarok → lósörény' jelentésfejlődést a *lau uar̄as* 'Schwanzhaar des Pferdes' (uo.) összetételen keresztül jelentéstapadással magyarázhatjuk meg.

A botnyíl az Amur-vidéken is gyermekjáték, (l. ADLER, i. m. 11.

Csak a chantiból ismerjük a *tör̄en n̄ál* 'fűszárnyíl' kifejezést (ONGy. 14, 16, 18, 85; ÉOM. 108 stb.). Előtagja *t̄ör̄n̄* 'Gras; Heu' (KARJ. 1024a),

22. Fűszál-nyíl

A fenti 'vessző-nyíl'-lal áll verstani párhuzamban a 'fűszál-nyíl'.

Mind a manysiban, mind a chantiban előfordul *pum*, *pumä* előtaggal: chanti *p̄m-ñot* 'Grashalmpfeil' (Irt. Ostj. II, 70),

manysi *pumä n̄ál* 'fűszárnyíl' (VNGy. II, 182). l. *pu'm* 'Heu, Gras' (KARJ. 701 a) és *pum* 'тпава' (CSERNY.) — a m. *fű* megfelelői.¹⁰⁴

⁹⁹ ZUJEV 32—3.

¹⁰⁰ FALUDI, Vadászattal kapcsolatos mértékegységek az obi-ugor nyelvekben. NyK. LIII, 229—30.

¹⁰¹ ZUJEV, 32—3; Ovd. I, 270; l. még VNGy. IV, 145. Az obi-ugor népköltészet hőseinek gyermekkori játékaikról, céllövéséről stb. l. VNGy. II, 0513.

¹⁰² UJb. VI, 91—2.

¹⁰³ NyK. LII, 336.

¹⁰⁴ SzófSz.

Csak a chantiból ismerjük a *tōrən nāl* 'fűszárnyíl' kifejezést (ONGy. 14, 16, 18, 85; ÉOM. 108 stb.). Előtagja *tōrən* 'Gras; Heu' (KARJ. 1024a), — ezt a szót LEWY írja eredetűnek tartja,¹⁰⁵ ami kevéssé látszik valószínűnek.

Alig képzelhető el, hogy a gyermekek nyílát valóban fűből készítették volna. Hogy kerül a népköltészetbe a 'fű-nyíl' kifejezés?

Feltűnő, hogy ez a szókapcsolat kivétel nélkül mindig a 'vessző-nyíl'-lal áll verstani párhuzamban. Nem is tarthatjuk másnak, mint tárgyi alap nélküli, formális verstani ismétlésnek. Ilyennel bőven találkozunk az obi-ugor népköltészetben. Ilyen például a *kart* és *vož* fémnevek váltakozása (ONGy. 74; ONyt. 9; OVD. I, 239; PAAS. 2901 stb.), a *noi* és a *žermāk* anyagnevek párhuzama (ÉOM. 29, 91, 92, 96, 97 stb.). Követi egymást az arany és az ezüst (*sgrnən* és *ox*, ONGy. 74, 153. stb.), a szjij és a kötél (*nuri* és *kēli*, OH. I, 17, 29) stb., stb. Legtöbb esetben valóban csak egy anyagból készült a szóbanforgó tárgy, de a kettős megnevezés az obi-ugor népköltészet lényegéhez tartozik. Különösen akkor világos, hogy csak az egyik adat — vagy még az sem — fedheti a valóságot, ha egymástól meglehetősen messze eső számokkal írja körül ugyanazt a mennyiséget. Így 20 és 10 (OH. I, 4; ÉOM. 95; ONGy. 17), valamint 20 és 100 (OH. I, 7), vagy éppen 'sok' és 'kevés' (ONyt. 12) is vonatkozhat ugyanarra a jelenségre.

A legtöbb kifejezéspár stereotip, — különböző összefüggésekben is előfordulhat. Így a *vāras* és a *tōrən* sem korlátozódik a gyermek-nyilak nevére. Lehet pl. fészek jelzője is:

χolmen moχpi tōrən təyl,
χolmen moχpi vāras təyl...
 'a tisztátalan (?) füves fészekben,
 a tisztátalan (?) vesszős fészekben' (ONGy. 270).

Mínt hogy tehát valódi fűszár-nyílra nem gondolhatunk, fel kell tennünk, hogy a kifejezést az obi-ugor énekek verstani párhuzama hozta létre és nincs is mögötte tárgyi valóság. A párhuzam csak a 'vessző-nyíl' kifejezést színesíti és emeli a népköltészet stílusrétegébe.

A fenti példa nemcsak a chanti *tōrən-nal*-t igazolja, hanem — bár nem találtunk rá eddig példát, a manysi *pum-nol*-t is, hiszen a két közelálló rokonnyelv népköltészetének formulái feltűnően egyeznek (l. OVD. II, 46–7).

γ)

VILKUNA említi, hogy néhány nyílnévben megnyilvánul a fegyverkonstrukciója. Példaképen csontnyilakat és a *ρ'ϑρ'η'α'α*, *υελ'η'δ'α*, *β'α'λ'χ'χ'υ'λ'ρ* nyílneveket említi, l. 25, 26, 31 sz. Ezekon kívül még más elnevezések is alapulnak az egyes nyílfajták alakján vagy más sajátján. Van pl. „villás nyíl“, „csavart nyíl“, „szájas nyíl“, „láthatatlan nyíl“, „szamojéd nyíl“ stb.

23. „Villás nyíl“

a) STR. *joharten nol*, *jojārten nol*, *jačārten nal* 'Gabelpfeil der Stellbogen' (VILK. 359). Az előtagot VILKUNA a *žāγəl* 'Zwiesel, Gabel' szóval veti össze (KARJ.—TOIV. 147 ab). Helyesebb a *žāγārtən* 'villás' szót (OH. I, 175) idevonni,

¹⁰⁵ UJb. VI, 91–2.

l. még *jogart* 'gabelförmiges Ding; kurzer Stromarm, Sund'; *jogart-jux* 'Heugabel; gabelförmige Stütze' (AHLQV.). Ide tartozik még *iāyart*: DN. *ò-kxən iā yart* 'разпутие; Scheideweg'; Kr. *iāxart* 'Gabelung' stb.; Kaz. *iō'ya'rtəŋ* 'gegabelt' stb. (KARJ. 150a) is.

b) Ts. *iāxlāŋ ləp* 'haarakärkinen nuoli' (l. AHLQV. Unter Wog...u. Ostj. 79, 12. kép), Kr. *iāxlāŋ* 'not id.'; előtagja DN. *iā'xlāŋ* 'gegabelt' stb. (KARJ. 147–8).

Ezt a nyílfajtát VILKUNA a *joharten nol* magyarázataként említi (359. l.). Nincsen kizárva, hogy az azonos jelentésű *iāyart* és *iāxlāŋ* szók között valóban van etimológiai kapcsolat, de *-l- ~ -r-* váltakozásra nem tudunk példát a chanti nyelvjárásokban, csak a chanti és manysi között *sāxari ~ ch. sayl'i'w* 8. sz.

24. „Karmos-nyíl“

chanti: KARJ. 409 a: DT. *kõŋ.pžəŋ nō't* 'eine Pfeilart; Holz am Ende dicker und sowohl an der Spitze (nach der Spitze hin) als auf deren Seiten mit eisernen Zacken versehen (mit einem solchen Pfeil wird in einem Wasservogelschwarm geschossen)'; Kaz. *kõŋzəŋ nō'ʼ* 'Pfeil mit schraubenförmiger Spitze; Pfeil für Wasservogel: die Spitze auf beiden Seiten mit Widerhaken versehen'. 481 b: Trj. *kõŋ.tšəŋ ləŋk* 'eräänlainen sorsanuoli' (a *ləŋk* különben mókusnyíl, de van *uyāšəyl*. 'sorsanuoli' is). PÁP.—MUNK. K. *kunžing nāt* karmos 'horgos nyíl, nyíl'. OH. I, 111: *nyuəl kušpi āŋət-nāl* 'nyole horgú (tkp. karmú) szaru-nyíl' (a szöveg szerint hófajdra vadásznak vele, l. még ONGy. 252 stb.). SS. III, 7: „*konsen*- l. kynsinuoli oli varsinainen sorsanuoli. Sen kynnet olivat milloin eri kappaleina, milloin karkiosan kanssa yhtä kappaletta“. Ábra: uo. 3904: 478. sz.

manysi: VILKUNA 363: Szó. *kõnsəŋnāl* stb. CSERNY. *konsəŋ-nāl* 'стрела для охоты на крупную водяную птицу.'

Az előtag a *kõntš* stb. 'Kralle' szó, — KARJALAINEN is e szónak származékaként veszi fel. Etimológiáját l. Beitr. 133; TOIVONEN, Affr. 107–8. Utótagját l. 1., 3. sz.

25. „Ár(alakú) nyíl“

Trj. *p'õrñā'ʼ* 'eine Pfeilart'; Kaz. *põrñā'ʼ* (in Lied.) 'ein Pfeil mit beinerer Spitze'; O. *por-* ('raudasta'). (KARJ. 721a); *purñal* 'Pfeil, dessen Spitze lang ist, viereckig, lanzenförmig' (VILK. 372, SIRELIUS nyomán).

KARJALAINEN szótára a *põr* 'Bohrer, Pfriem' származékai között említi a nyílnevet, — idevonja VILKUNA is. A nyíl alakja (l. VILK. i. h. 36. ábra, l. még SS. III, 7, — 3904: 372. sz. ábra) valóban emlékeztet árra, méltán viseli nevét.

Az olyan összetétel, melynek előtagja azt jelöli, hogy az utótag mihez hasonlít, meglehetősen gyakori a chantiban. Pl. *kul-ōni* 'fenenagy' (ONGy. 173), *ām'p'-xuiəm* 'ebemberem' ONyt. 131, *xōlāx-xōrāsna* 'hollóalakban' ONyt. 170; K. *mūrāx-kərtš* 'Syphilis' PAAS.—DONN., tkp. „eper(szerű) betegség“. Erre a jelző-típusra l. NyK. XLIII, 7.

A *por* különben régi, finnugor szó, a m. *jur* rokona.¹⁰⁶ Ezzel a nyílfajttal nagyvadakra lőnek (SS. III, 7).

¹⁰⁶ L. Beiträge 51.

26. „Özvegy-nyíl“

chn. Kaz. *υελήδα* 'eine Art zugespitzter Pfeil' — l. a „rén-nyíl“-at is (16. sz.). KARJALAINEN szótára a *υελήδα* 'Witwe' származékai között említi (222 ab).

VILKUNA manysiból idevonja a DV. *βάλχχυλρ*; ÉV. *кβᾶλχχυλρ* nyílnevet is (350, 372). Ez olyan nyílfajta, melynek hegyén horog van. Az összetétel utótagja az *υλρ* madárnyílnév, l. uo. 349. l., itt 31. sz.

Az „özvegy“ előtag más egyhegyű fegyver nevében is szerepel: *υελ-σηδα* 'egyhegyű kopja' (ΠΑΤΚ). Ez a fegyvernév ugyanazt az antropomorf szemléletet tükrözi, mint az olyan összetételek, mint pl. *ηοτπεηκ* 'Eisen des Pfeiles' KARJ. 646 a, tkp. a „nyíl foga“, vagy *ηγυτ σᾱνσα* az íj középső hajlata, (térde) (VNGy. II, 0542 stb.) Erről a nyílnévről l. még 16. sz. alatt is.

27. „Páncél(t átütő) nyíl“

Msi. CSERNY. *lahar sam nál* 'стрела для пробивания кольчуги'.

Idetartoznak a következő chanti kifejezések is: ONGy. 43, *lāγρ-sēm ētpi nál* 'páncélpikkelyen átható nyíl', l. még ONGy. 87; OH. I, 109, 419, II, 101, stb. ONGy. 40: *lāγρ-sēm τοχηη nál* (az előbbivel párhuzamban) 'páncélszembe akadó nyíl', l. még 87 és 43, ahol 'döntő' a fordítás.

A msi *lahar sam* jelentése CSERNYЕСOVНАЛ 'кольцо кольчуги'. A chanti-ban l. *aḡ sēmbi ḡm luyārən* 'kis szemű jó páncélotat' (ONyt. 136); *sēməη lāγρ* 'szemes páncél' (OH. II, 165) stb.

Eredetibbnek mindenesetre a teljesebb „páncélszemen átható nyíl“ változatot kell tartanunk, — a rövidebb manysi nyílnév kihagyással keletkezett.

28. „Tű-nyíl“

Egy vékony, de igen erős nyilat a manysik *jüntēp-sām nál* 'páncél-szem-nyíl'-nak neveznek (VNGy. I, 7; II, 0546).

Helyesebb fordítása „tű-szem-nyíl“ lenne, l. *juntup* 'иголка' *sam* 'глаз, чешуя stb.' (CSERNY.) A tűt párhuzamba állítja a manysi népköltészet a nyíllal:

ñōl pēlnē mō-pēl oāti,
jüntēp pēlnē mō-pēl oāti
'nyíltól áthatható hely sincsen [rajta],
tűtől áthatható hely sincsen [rajta]' (VNGy. IV, 252),

— ahol egy nyíllövéstől megvédő selymentéről van szó. A párhuzamba-állítás arra vall, hogy rokonfogalomnak tartják a kettőt.

Egy *jüntēp-nál* nyílnév 'tűszerű' (v. vékonyságú) nyíl'-at jelentene. De mit keres középtűt a *sam* szó?

Véleményünk szerint alakkeveredés történhetett az előbb tárgyalt nyílnévvél.

Milyen lehetett egy *lāγρ-sēm ētpi nál* 'páncélpikkelyen átható nyíl'? Természetesen csak egy igen erős, de egyben igen vékony, keskenyhegyű nyíl, tehát egy *juntēp-nál* lehetett. Ez a két elnevezés tehát ugyanarra a tárgyra vonatkozik, de azt különböző szempontokból ragadja meg. A jelölt tárgy azonossága okozta az alakkeveredést, melynek a *sam* szó behatolása a *juntēp-nál* nyílnévbe csak egyik megjelenési formája.

De ugyáne az alakkeveredés okozhatta a *juntep* 'tű' szó egy meglepő jelentésváltozását: MUNKÁCSI szövegeiben igen gyakran fordul elő 'páncél' jelentésben: VNGy. II, 449, 511: *jüntép, jontep* 'páncélruha'; 0551: T. *jöntép mäsni*; L. *jüntéptail* ua., l. még *juntpɒŋ-taɕl* 'кольчуга, броня' CSERNY. (A *ta'il, taɕl* utótag a páncél szokásosabb elnevezése, l. SZIL., a *mäsni* utótag pedig 'öltözék'-et jelent, l. pl. *mashatɒŋkve* 'одеваться'; *masnut* 'одежда' (CSERNY.), *laɕrɛn nãŋɕ masãln* 'páncélotat öltsd fel' (VNGy. II, 163).

MUNKÁCSI úgy magyarázza a jelentésfejlődést, hogy az eredeti kifejezés ÉV. *jüntép-ta'il* 'tű-ruha', „így nevezve mivel „tűszem“ (*jüntép-sam*) nagyságú karikákból van összealkotva, továbbá e kifejezés egyszerűsítésével: *jüntép* (II, 59, 121; IV: 145, 157.) és *ta'il* (II; 28, 185, 190.)“ (VNGy. II, 0551).

Magyarázatának nehézségét abban látom, hogy nem ismerem máshonnan a *jüntép-sam* „tű-szem“ kifejezést. A legvalószínűbbnek az látszana, hogy a tű lyukát jelentené, ezt azonban *juntup-pup*-pal fejezi ki a manysi nyelv (CSERNY).¹⁰⁷

Saját magyarázatomnak is van egy — talán nem nagyon súlyos — nehézsége: hiányzik a **jöntép-nãl* adat.

• 29. „Csavart-nyíl“

A háromágú nyilak hegye rendszeren vasból készül, középső ága meg van csavarva, hogy tartósabb legyen. Ezen a csavarodáson alapul a nyíltípus egyik manysi elnevezése: T. *aɕrãtɛŋ nẽA* 'dreizackiger Entenpfeil', valamint TJ. *aɕrãt* 'Dreizack des Entenpfeiles' (VILK. 362—4).

Ide tartozik még Vag. *ãurɕ* 'Gabelpfeil, bei dem die Spitzen dichter beieinander stehen' (VILK. 358). Jelentésstanilag az köti össze a villás nyílat a háromágúval, hogy mindkettő madárnyíl. Egy *aɕrãt* ismerék, csavart villáshegyű nyílról,¹⁰⁸ ez az adat talán ilyenre vonatkozik. A jelentés elhomályosulása következtében történhetett meg a metatézis is: szavunk egy eredetibb **ãɕur*, **ãɕur*, **ãɕir* féle formából fejlődhetett ki.

MUNKÁCSI közlője, Szontyin, a ms. *ɕãslɛɕ* nyílat (l. ott) magyarázza *a'ir-nãl*-nak. Ez szerinte „olyan nyíl, melynek tövében kétfelé ágazó erős horog van oly célból, hogy a ve-gődő vagy hibásan talált vad v. madár a nyíltól ne szabadulhasson,“ (VNGy. I, 250). Ennek az előtagja az ms. *a'ir* 'örvény' szó lehet, l. VNGy. II, 391, lásd továbbá nyelvjárási megfeleléseit (WogVok. 19): TJ. *ɕãr*, TČ. *ɕãr*, KU. *ãɕɕɕr*, KM., KO. *ããɕɕr*, P. *ãɕɕr*, VN. *õɕ, ßr, aɕɕr*, VS. *ãɕr*, LV. *ãɕr*, LO. *ãɕrR* 'Wirbel'.

30. „Szájás-nyíl“

A villás nyílnak a szoszvai manysiknál igen szemléletes neve van: *sũɕŋ nãl* 'Pfeil mit Maul' (VILK. 358). L. még CSERNY. *sopɒŋ-nãl* 'стрела с раздвоенным наконечником', ahol *sop* 'рот'.¹⁰⁹

¹⁰⁷ A *pup* szóról l. TOIONEN, FUF. XXI, 124—5.

¹⁰⁸ Изделия Остяцков 125. A nyílhegy még szét nem ágazó része csavarodik.

¹⁰⁹ Ez a nyílnév tamga-elnevezés is lett (CSERNYECOV, Adalékok 10).

31. „Láthatatlan nyíl“

KARJ. 224 b: DN. *wōlāp* 'spitz zulaufende knöcherne Pfeilspitze (vgl. Тип 29., der festeste Schenkelknochen des Pferdes)'; Ni. *wōlāp* 'aus Schienbein verfertigte Pfeilspitze (in den Sagen wurde sie aus Schienbein des Menschen gemacht)'; O. *wālāβ* id; Ts. *wōlāp* 'knöcherne Pfeilspitze'; Kr. *wōlāp* 'runde knöcherne Pfeilspitze, (bildet die unmittelbare Fortsetzung des Schaftes)'; Trj. *wālāp*, *ḏ'wūwālāp* 'беловатка, Pfeil mit knöcherner Spitze'. PAAS. K. *wōlāp* 'scharfspitziger Pfeil'; J. *wālāp* 'knöcherner Pfeil bei den Ostjaken am Nordufer des Ob'. 2743: K. *tāw tšē m tūwot patz wōlāp* 'hevosen sääri-luusta tehty nuoli'. STEIN. Gr. 166: Szi (fl.) *wōlāp* 'Pfeilspitze aus Schienbein'. ПАТК. *vōlēp* 'bunkós nyíl', *vōlēp-ñot* 'bunkós nyíl (evet számára)'. OVD. I, 111: Szi. *wōlāp ñl* 'w.-Pfeil' (a mese szerint egy *menk* lábszárcsontjából készül. A magyarázat 'schnellfliegender Pfeil'-nek mondja. ПАТК. (Тип Ост. Бог. 29): «Стрела с тупным костяным или деревянным концом в виде шишки — вольп н'от, тāmāp употреблялась и поныне для охоты на белок.» Ábra: Irt. Ostj. I, I. tábla.

manysi: VNGy. IV, 230: *vōlēp* 'csontnyíl' (csörgő-récére). VILK. 349: KANNISTO *ulp* 'nyíl erdei madarakra'. Sz. *lūulv* = *āñtūlv* 'ein aus Renntierhorn gemachter Pfeil mit einer Spitze, an der Seite der Spitze irgendwelche Widerhaken angebracht. Hiermit werden Birkhähne geschossen. Die Spitze ist nicht sehr scharf. Sie wird an dem keulenförmigen Kopf des Eichhornpfeiles mit Leim in einem mit einem Bohrer gedrillten Loch befestigt' (kép a 349. lapon). 350: KU. *pāñkērōlp*, KM. *pāñkēñkērβōlp* 'vashegyű nyíl, amelyet nyílt vizen használnak'. (*pāñk* 'Haupt', *kēr* 'Eisen'). DV. *āñul'lp* (*āñ* 'Widerhaken'), *βālχχulp*; ÉV. *kβālχχulp* is hasonló. 371: K. *lōsām-vuolap*, nyilván a *lōstā* 'befiedern' származéka (ábra uo.).

VILKUNA kapcsolja össze a manysi és a chanti szót. A tobolszki tatár *olup* 'Pfeilspitze mit Schulter' (SIRELIUS mscr.) nyílnevet a chantiból származtatja. VILKUNA szerint a manysi *ulp* ~ chanti *wālāp* stb. a bunkós, csonthegyű madárnyíl eredeti elnevezése. Ez a jelentés a manysi adatokból valóban világosan és egyöntetűen kiderül. A chanti adatok egy része is csonthegyű nyílról val, ПАТКАНОВ adatai és a Trj. 'беловатка' jelentés azonban csonthegy nélküli bunkósnyilat idéznek. A különbség lényegében nem nagy a két típus között.

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a folklór csodálatos nyílának nevét folklór alapon kíséreljük megfejteni.

KARJ. Rel. II, 383 említ egy félelmetes háziszellemet, melyet az északi chantik *vōlāp-χōlāp ot*-nak, 'der unsichtbare-unhörbare Wesen'-nek neveznek (l. KARJ. 128 is). E szellemnév első tagja lehet azonos nyílnevünkkel.

A szóban forgó nyíl röpte gyors. Ezt az OVD. II, 163 alatt megadott értelmében kívül ('schnellfliegender Pfeil') egy ugyanott közölt kifejezésből is tudjuk: *wōlāp itē māñāmtas* 'er lief schnell (wie ein Pfeil) weg'. A népköltészetből ismerünk számos olyan fordulatot, amely a gyorsaságot a láthatatlanság képével fejezi ki, pl. „azzal elment, de úgy, hogy senki se látta“ (MNGy. IX, 124) stb. Nehézséget okoz az a körülmény, hogy az obiugor népköltészetből hasonló kifejezést nem ismerünk. Ha ezt a nehézséget mellőzhetjük, nyílnevünket bátran „láthatatlan nyíl“-nak értelmezhetjük.

Két érdekes jelentésváltozás is kapcsolódik hozzá. Az OVD. II, 164 szerint van egy színjai *wōlāp* madárnév, amelynek másutt nem akadtam nyomára.

Nyilván analógiás eredetű: minthogy a *τᾶρησὸτ* 'mókusnyíl' előtagja mókust, a *υᾶσῶν'αί* 'réce nyíl' előtagja récét jelent stb., könnyen adódhatott az a vélemény, hogy egy madárnyíl meg nem értett előtagja — madárnyíl.

A másik jelentésváltozásra KARJALAINEN szótárában van az egyetlen adat. Nyílnevről szóikkében szerepelt DT. *υᾶσῶπ* 'Ende des schiessbogens (getrennt aus einem Krummen, harten Holzstück gemacht)'. Erre még az új elnevezéseinek tárgyalásánál visszatérünk.

32. „Fütyülő-nyíl“

KARJ. 665 a: V. *ῥᾶγῶτ'ε πῶχ*, *ῥᾶγῶτ'ε π*. 'onttopäinen pelätysnuoli (sorsia ammuttaessa)'. Előtagja *ῥᾶγῶτ'α* 'pfeifen' stb., KARJ. 937 b. Az utótag maga is nyílnév, — 1. külön is, 2. sz.

33. „Bunkós-nyíl“

Van a bunkósnyílnek egy, az uráli korba visszanyúló obi-ugor elnevezése: chanti KARJ. 516 b: *manχ*; D. *ḥōt manχmō ioxta* 'es traf ihn ein Pfeil': Ni. *muη'k̄*, Kaz. *m̄η'k̄*: *ḥōam.*; O. *m̄η'k̄* 'Kugel am Ende des Klumpffeihs'; 515a: Vj. *lōymō'γrī'w* 'altertümlicher Pfeil mit knöcherner Spitze und vier Kanten' (vrt. epävarmaa V. *moχli'w* 'réce nyíl, melynek nincs vashegye'). PÁP.—MUNK. Vj. *vēsēχ-maχleñ* 'bunkós kacsanyíl'.

manysi: KANNISTO (idézi VILK. 347) L. *māχ.χφη ḥāl*, Sz. *māχ.χβη ḥāl* 'Eichhornpfeil'. VILK. 345: *maχn-ḥāl* 'nyílfajta, „der Klump aus Birkenknorren, befiedert“'. CSERNY. *mah-pal-ḥāl* 'стрела особого типа для охоты на белку'. *ḥāl-māh* 'костяная или деревянная головка стрелы'. VNGy. II, 0513: *māχwēñ ḥāl* 'bunkós nyíl'. Céllovó játéknál használják, végére szarut tesznek, hogy ne törjön le a hegye.

VILKUNA (347) szamojéd megfelelőket említ: Jur. CASTR. *muη*, *muēη*, REG. *munk*, BUD. *mūkā* 'Pfeil'; T. CASTR. *munka* 'Klumpffeil'; Jen. *muggeo* id. stb. ¹¹⁰ L. még SCHLÖZER I. *munk* 'Sagitta'; SCHRENK *mūgg*; KLAPR. *munk*, *mug* stb. 'Pfeil'. Szerinte esetleg idetartozhatnak még a következők is: Kam. CAST. *mō* 'Pfeil', DONN. *mē*, *mē* 'Pfeil', 'Pfeil aus Holz', *mēñ u aut* 'Pfeilkopf'.

A szamojéd nyílnevet már SETÄLÄ¹¹¹ és PAASONEN¹¹² egyeztette a következő obi-ugor szavakkal: manysi N. *māηχw* 'fejsze foka = Rücken der Axt', KL. *šaurēp-menkhw* id., É. *ḥāl-m.* 'nyíl buzogány', chanti É. *muηχ*: *tajem-m.* 'Axthammer od. Rücken'; K. (*tajem*)-*munkla* id. PAASONEN szerint a manysi szó vagy talán csak a 'nyíl buzogány' jelentésű változat (?) — szamojéd jövevényt is lehet.

TOIVONEN i. h. a következő adatokat közli még: chanti KARJ. DN. *tāiēmox* (< *tāiēm moχ*); DT. *moχ*; Kr. *tāiēmnoχ*; V., Vj. *lāiēmnoχ*; Tj. *moχ*, *lāiēmnoχ* Kaz. *lāiēmnoη'k̄* 'Axtrücken', *ḥōamōη'k̄* 'das dicke Ende des Klumpffeihs'; Ni. *muη'k̄*; O. *m̄η'k̄* 'Axtrücken'. TOIVONEN elveti a kölesönzés gondolatát. Szerinte az obi-ugor nyelvben is ősi szó ez. Finn megfelelője *maakko* 'tribula', 'en slaga l. tröskträ', *muakko* 'Dreschflegel, bei

¹¹⁰ L. TOIVONEN, FUF, XVI, 214.

¹¹¹ SUSAIK. XXX/5, 72.

¹¹² Beitr. 32, 298.

dem Stiel und Klöppel nicht getrennte teile sind, sondern dem Stiel ein starker Zweig und den Klöppel ein Stamm bildet' stb. Az is lehetséges, — írja TOIVONEN, — hogy a magyar *bunkó* 'Keule' is ebbe a szócsaládba tartozik. A *bunkó* ideartozásáról, — ami különben igen kétes, — l. már SETÄLÄ, Verw. 72 és Stufw. 85.

TOIVONEN etimológiáját fogadja el VILKUNA is (347) és kiegészíti a szócikk elején közölt chanti és manysi nyílnév-adatokkal.

Nehezen dönthetnénk el, hol maradt meg szavunk eredeti jelentése: a finnben (és talán a magyarban), — ahol *bunkót* jelent; vagy a szamojédban, ahol a *bunkós* nyíl elterjedt elnevezése. Az sem lehetetlen, hogy régtől fogva megvan a kettős — vagy hármas — jelentése: 'bunkó', — 'egy tárgy tompa része, foka' és 'bunkós nyíl'.

VILKUNA szerint ősi eszköz a *bunkósnyíl* (345), — így nem lehetetlen, hogy az uráli korban is ismerték már. Másrészt viszont olyan könnyen történeteltetett 'bunkó → nyíl bunkós vége → bunkós nyíl' jelentésfejlődés akár párhuzamosan, egymástól függetlenül az obiugor és a szamojéd nyelvekben, akár a szamojéd hatására az obi-ugor nyelvekben, — hogy egyáltalán nem állíthatnánk határozottan nyílnévünk ősi voltát, sőt ennek egy tény ellent is mond.

A chanti *moŋi'w*, *maxlén*, manysi *maxn*, *māχ.χφη* stb. szók végén képzőelem van. A V. -w' egy uráli *-p, az -n, -η egy -*η̃ nomenképző folytatása, — (LEHTISALO *Ableitungssuffixe* 247, 141). Mindkettő elterjedt possessiv képző az obi-ugor nyelvekben (l. „vasnyilak“, 20. sz.). Ez a possessiv-képzős szerkezet arra vall, hogy nyílnévünknek ennél a megjelenési formájánál éppen a 'bunkó → bunkósnyíl' jelentésfejlődés egyik közbülső fokáról, a „bunkóval ellátott [nyíl]“ — ról van szó.

A chti -l-, -r- elem képző lehet.¹¹³

Végeredményben ezt a nyílnévet is több joggal sorolhatjuk a tulajdon-ságokon alapuló elnevezések, mint az ősi nyílnévek közé.

34. „Szamojéd-nyíl“

Az egyik villás madárnyíl-típust az obi-ugorok a szamojédektől vehették át, erre vall elnevezésében a „szamojéd“ jelző: chti PAAS. 243: K. (VILKUNA idézésében hibásan J.) *iarân-ləp* 'Pfeil mit zwei Spitzen (für Enten)' — valamint manysi P., K. *id rŋ šoams, ior yn sāmš'* 'Wasservogelpfeil mit zwei Spitzen, dessen Spitzen etwas ausgebreitet, „sehr guter Pfeil“' (VILK. 358). A *lep* és a *šoams* magában is villás madárnyilat jelent, — ezekről l. külön is, 4. és 40. sz.

35. *Csapda-nyilak*

A csapdában használt nagyobb villás nyilaknak két olyan chanti elnevezését közli VILKUNA, — SIRELIUS nyomán, — melyben szerepel a 'csapda' fogalom két különböző szava: *at-nal* és *narvoinal*, helyesebben nyilván *-nal*, — l. *g't* 'Zaun' és *uōryz* 'ein mit Stellbogen versehener Fang-zaun' (KARJ. 92a, 593ab), (VILK. 359).

¹¹³ L. LEHTISALO, *Ableitungssuffixe* 160, 181.

36. „ütő-nyíl“

Egyetlen adatunk van csak a következő chanti nyílnévre: *pötüp* 'stumpfer Pfeil (um Eichhörnchen damit zu schiessen)' (AHLQV.) Egyetlen, pontatlan lejegyzésű adatról lévén szó, minden megfajta kísérlet bizonytalan. Ennek tudatában ajánljuk a következő magyarázatot: talán manysi jövevényszó az északi chantiban, — a manysiban pedig a *pußt-, püt-* 'stecken, stossen' ige denominális származéka lehet, 'lökő' értelemben.¹¹⁴ Hasonló képzésű eszközneveket a chantiban és a manysiban egyaránt szép számmal találunk, pl. KARJ. 606 b: *ñōχārpa* 'schnitzen (mit dem Messer), hobeln': *ñōχrēp* 'Messer, Gegenstand mit dem geschnitzt, geschabt wird', — VNGy. II, 0549: *sa'ir-* stb. 'vágni, törni': *sa'irēp* stb. 'fejsze' stb.

Hogy „lökő“-nek magyarázzunk egy mókusnyilat, azt az teszi lehetővé, hogy ez a nyíl valóban lökve öli meg a vadat.

D) Ismeretlen eredetű nyílnévek

37. manysi *juχér*

MUNKÁCSI szövegeiben szerepel egy hadinyíl: FL. *χūrēm puñkpä* *ānt-juχér* 'háromhegyű szarubunkós nyíl' néven (VNGy. IV, 174. II, 0546).

Ezt a ritka — tudomásom szerint csak itt előforduló — nyílnévet MUNKÁCSI a *jugor* népnévvvel egyeztette.¹¹⁵

MUNKÁCSI kalandos egyeztetésével szemben megfontolandónak látszik LAVOTHA véleménye, ő a magyar *gyak* 'tőr, pugio, hasta', *gyak-* 'szúr', *gyaka* 'hegyes fa' stb. szócsaláddal vetette össze.¹¹⁶ Bizonyos nehézséget látok abban, hogy éppen bunkós nyílról van szó, erre pedig nem a szúrás, hanem az ütés jellemző. Az is bizonytalanná teszi az etimológiát, hogy *gyak*-szavunknak ez a ritka származék lenne egyetlen megfelelője az obiugorságban. Újabb adatok felbukkanása talán fényt vethet erre a kérdésre.¹¹⁷

38. manysi: *šəpšən*

VILK. 373: K. *šəpšən* 'ein besonderer Pfeil, der eine runde, etwa 3 Zoll lange eiserne Spitze von der Stärke eines Bleistiftes hat. Die Spitze ist etwas stumpfer, als das angespitzte Ende eines Bleistiftes. Ein derartiger Pfeil dringt gut ins Wasser ein und mit ihm werden Wasservögel, die oft schnell tauchen, geschossen'. VILKUNA szerint lehetséges, hogy halásznak is vele

39. manysi: *χarentəp*

VNGy. IV, 115: *ānt khārentəp*, 119: *ānt χarentəp* 'háromágú szarunyíl'. VILK. 358: Szo. *kārn.təp*, Vag. *kəārn.təp* 'Gabelpfeil'. 366: P. *koārn.təp* 'dreizackiger Geisterpfeil', ennek két szélső ága vas, közepe bronz. A vadász tegzésben mindig van belőle egy, a szellemek elűzésére.

¹¹⁴ A manysi szó etimológiájára l. TOIVONEN, UJb. XVII, 192.

¹¹⁵ Ethn. XX, 190.

¹¹⁶ MNy. XXXVII, 23.

¹¹⁷ *Gyak-* szavunkról másképp nyilatkozik FOKOS, MNy. XLVIII, 206.

MUNKÁCSI hasonlatként említi: mindkét helyen a gyorsaság jelképe. Arra nincs adatunk, hogy akár vadászatban, akár harcban használták volna.

40. chanti *lep*

KARJ. 488 b: DN. *lep*, *ιάχλην lep* 'zweizinkige eiserne Pfeilspitze (zum Schiessen von Wasservögeln)'; Ts. *lep* 'Pfeilspitze' (AHLQV. Unter Wog. und Ostj. 211 (a különnyomatban 79), 3. sz. ábra); Kr. *lep* 'zweizinkige eiserne Pfeilspitze'; V. *lew* 'Pfeil mit zwei Spitzen (die Zinken der Spitzen lang), беловатка'; Vj. *lew* 'am Ende gegabelter Pfeil mit eiserner Spitze'; Mj. *lep* 'eine Pfeilart'; Trj. *lep* = V.; Ni., Kaz. *láp* 'am Ende gegabelte Pfeilspitze'; Kaz. *láp-mód*: 'Pfeil mit gegabelter Spitze'. ПАТК. *lep* 'kéthegyű nyíl'. ONGy. 108: *lapal-vaj*; OH. I, 172–3: *лаволај* 'kéthegyű nyílnyel'. CASTR. *lep* 'Pfeil mit zwei Spitzen'. ПАТКАНОВ így ír róla: „Стрелы с железным двувильным наконечником (леп) предначались для крупных зверей: медведей, лосей, оленей. Для птиц и мельчалою зверя употреблялись такие-же, но более мелкие, железные и костяные стрелы». Тип 29. Villás nyilaknak nagyvadakra való használatáról l. VILKUNA 361.

Feltétlenül idetartozik még: PAAS. 1061: J. *lep* '2-kärkinen nuoli viritysjousta varten | Pfeil mit zwei Spitzen'. Az ugyanitt közölt K. *lep* 'yksinkärkinen nuoli (iksestään ampuvassa jousessa, jolla pyydetään saukkoja y. m. | Pfeil mit einer Spitze' adatot a nyíl egyes hegye elválasztja a fentiek-től. Kis gereznások, így vidrák lövésére azonban valóban használnak kéthegyű nyilakat, (l. 185. l.), — a *lep* funkciója tehát találkozhat a *lep*-ével. A funkciók egybeesése még szembetűnőbb a *jarän-lep* 'Pfeil mit zwei Spitzen (für Enten)' (tkp. „nyenyec-nyíl“, l. 34. sz.) változatnál (PAAS. 243). A K. l- jelölés csak változata az l-nek (XIV. lap), tehát aligha lehet kétségünk, hogy a *lep* azonos a címül írott nyílnévvel.

A Suomen Suku *lohv* néven említi és közli rajzát is (III, 7). Villás nyilak képét l. még VILKUNA 355, 357, 360, — valamint AHLQVIST, Unter Wogulen und Ostjaken 79, 12. ábra.

41. chanti *tamar*

ПАТКАНОВ szójegyzékében szerepel a következő adat: *tamar* 'evet-vadászatra való bunkós nyíl'. БЕКЕ szójegyzékében: *tamar* 'stumpf'.

A többi chanti szótár nem említi a nyílnévet chanti szóként, — ezzel szemben a *poç* és a *lanç* szótár orosz jelentéseként közli a szót KARJALAINEN.¹¹⁸ Az orosz szótárak közül PAVLOVSKIJ-é ismeri *tomap*, *ramap* (Сиб.) 'Pfeil mit stumpfer, kröcherner Spitze (bei den Ostjaken) zur Jagd auf Pelztiere'.

KÁLMÁN BÉLA az orosz szót a chantiból származtatja. Szerinte az oroszból ment volna át a sorba: *tamar* 'runder Pfeil mit einem Knopfe am Ende' (RADLOFF III, 996).¹¹⁹

Nem lehetetlen ugyan, hogy a nyílnév a KÁLMÁN BÉLA felvázolta úton terjedt volna el, de ez nem is bizonyos. Lehetséges, hogy olyasféle kultúrszó, mint a *lerk* (l. 3. cikk), a *šoamš* (l. 4. cikk). A chanti szókinsnek különben is csak a peremén lehet ez a nyílnév, mert másképp alighanem szerepelne chanti szóként legteljesebb szótárainkban, KARJALAINENÉben és PAASONENÉben.

¹¹⁸ L. a 2. és 3. cikket.

¹¹⁹ Acta Linguistica I, 264–5.

Chanti alapon nem tudjuk megmagyarázni a *tamar* nyílnév eredetét.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a *tamar* szó nem korlátozódik az oroszban sem a chanti nyíltípus megnevezésére. KANNISTO például egy manysi nyílnév értelmezésénél alkalmazza (FUF. XXIX, 172, — l. 2. sz. is). ABRAMOV is él ezzel a szóval (i. m. 407—8), — nem egészen világos, hogy orosz szak kifejezésként, vagy bennszülött szóként szerepel-e a szövegben.

IV.

Összefoglalás

Amint láttuk, a nyilak illetve nyílhegyek elég sok névvel szerepelnek az obi-ugor népek nyelvében. A nagyszámú nyílnév közül csak a *nál* és a *põx* ~ *pîβot* vezethető vissza a finnugor együttelés korára, négy vagy hat eredeti nyílnév közös az obi-ugor nyelvekben (*lõnk* ~ *lax*, *tšimâ's* ~ *šõâmš*; *pos* ~ *pañš*; *sulj* ~ *sol*; — esetleg még *kõste nál* ~ *χâslõx*; *sajli'w* ~ *sâχari*). A közös obiugor nyílnevek közül a két elsõnek távolabbi, nem rokon nyelvekben találhatjuk meg esetleges megfelelõjét.

A nyílnevek többsége (9.—41.) különnyelvi fejlemény az egyes obiugor nyelvekben. Ezeknek az újabb elnevezéseknek alapja az egyes nyílfajták funkciója, formája, anyaga, — esetleg eredete.

Az anyag egy kis része, — csak az egyik nyelvben elõforduló nyílnevek, — (manysi *juxer*, *šapšøn*, *χarentep*, — chanti *lõp*) megmagyarázatlan maradt.

Feltûnõen nagy anyagunk van a bunkós nyilakra (*põx* ~ *pîβot*, *lõnk* ~ *lax*, *muñ'f* ~ *maχ* χφр *nál*, *tâ'ngânõt* ~ *lõγanpâ'χlnæpîβot*, *põijp* ?*tamâr*) valamint bunkós-hegyes nyilakra (*wõlap* ~ *ulp*, *kõste* ~ *χâslõx*, *lõχ³-na'f* stb., *uäsøy na'f*).

Ezt az aránylag nagy számot az magyarázza, hogy — amint már a bevezetésben is említettük, — a kisgereznások vadászata volt a főbb jövedelmi forrás, tehát az ezekre szolgáló nyilak voltak a legfontosabbak. A csont- vagy vashegygel ellátott bunkós nyilak viszont fontos húsállatok: madarak elejtésére valók. Néprajzi leírásokban is gyakran szerepel ez a nyílfajta, — alighanem azért, mert a kutatóknak és utazóknak éppen ez a szokatlan forma tűnt fel. Valójában pedig nem ritka forma, — nemcsak Ázsiaszerte használják, de az északamerikai indiánok és az eszkimók is éltek vele.¹²⁰ Szibéria népeitõl vették át az oroszok is, — náluk *tomara*, *bolit* a neve.¹²¹ Ezek közül az elõbbi talán chanti eredetû (l. 41. sz.).

A két õsi nyílnév közül a *nál* a nyíl fogalmának általános megjelölõje. Számos speciális értelmû összetételben szerepel utótagként.

A *põx* ~ *pîβot* anyagunkban határozottan és félreérthetetlenül a bunkós nyíl neve, — mari megfelelõjének jelentése is erre utal. Feltehető, de nem bizonyítható, hogy ez a bunkósnyíl õsi, eredeti neve lehetett.

ADLER szerint a tompa mókusnyíl használata az orosz hódítóknak fizetett prém-jaszakkal függ össze.¹²² Ezzel szemben VILKUNA amellett tör lándzsát, hogy a bunkósnyíl igen õsi idõkre megy vissza. Ha a régészeti leletek

¹²⁰ VILKUNA i. m. 345—6.

¹²¹ ADLER, i. m. 29.

¹²² I. h. 10.

elég ritkásak is, — amit különben részben megmagyaráz az, hogy a bunkó rendszeren fából, tehát romlandó anyagból készült, — véleménye elfogadhatónak látszik. A mókusvadászat egyik sajátos módja talán eredetére is rámutathat.

Ha mókust találnak a fán, addig döngetik a fát a fejsze fokával, míg a mókus le nem esik vagy megzavarodva ülve nem marad az ágon. Utóbbi esetben leverik és úgy ölik meg.¹²² A lappok meg éppen lepiszkálták botjukkal a mókust.¹²⁴

Egy érdekes mari adat is rávilágít magyarázatunk valószínű voltára. BEKE ÖPÖN még kéziratban lévő mari szótárában az *roβèn* címszó értelmezésénél található a következő magyarázat: „mikor a mókus a fa tetején ül, az alsó ágaira köröskörül hálót feszítenek, aztán botot dobálva ijesztgetik a mókust; a mókus a fa tetejéről a hálóba keveredik; mókust fogtam hajszolva“. (Erre az adatra A. VÉRTES EDIT hívta fel a figyelmemet.) L. még WICHM.—UOT., *ignis* címszó alatt a komiban.

A bunkósnyíl lényege az, hogy nem szúr, hanem üt, amint ezt már feljebb is kifejtettük. Ez a nyílfajta tehát bot módjára viselkedik, méghozzá éppen olyan állat elejtésénél, amire máskor is szoktak bottal vadászni.

A bunkósnyílnak az egyszerű bottal való kapcsolatát mutatja a chanti *sulj* ~ manysi *sol* gyermeknyílnév is (l. 6. sz.). Amennyiben a *pötjip* nyílnév (36. sz.) magyarázata helyes, ez is arra vall, hogy a bunkósnyíl eredetileg egyszerű ütőszerszám.

Az olyan típusú nyílelnevezés, mint a fentebb már említett chanti *potjip* 'ütő' nem szorítkozik obi-ugor területre. Ismerünk egy kínai nyílnevet, amely ugyanezen az úton nyerte jelentését: *po* l. 'csont nyílhegy' (Ci-jün szótár, 1150), 2. 'ütés' (Jü-pien szótár, 543/1013).^{124a}

Ahogy a hegyesvégű nyíl a lándzsából származott, úgy származhatott a tompa bunkósnyíl az őseber első eszközéből, a botból, husángból. A bottal való ütésből a bot hajítása, majd íjjal való kilövése következett, csakúgy, mint a lándzsa esetében.¹²⁵

Talán az összes nyílformákat erre a két — ütő és szűrő — alaptípusra vezethetjük vissza. A két típus egyes kombinációja a hegyes véggel ellátott bunkós madárnyíl.

ADLER abban látja a nyílformák differenciálódásának okát, hogy a nyíl harci fegyverből vadászszerszám lett.¹²⁶ Az íj és a nyíl természetesen kezdettől fogva egyben munkaeszköz és fegyver.¹²⁷ Differenciálódásának oka a létfenntartás szükségleteiben keresendő, — magyarázata az, hogy nemzedékek technikai tapasztalatainak felhalmozódásával újabb és újabb fogások, munkamódszerek és eljárások könnyítik az egyre célszerűbb szerszámok készítését és javítják azok minőségét is.

ADLER arra mutat rá,¹²⁸ hogy Nyugat-Szibériában a nyíl „elsatnyult“, nehéz, ormótlan lett, nem jól repül. Ez részben természetes is, mióta jelentősége

¹²³ AHLQVIST, Unter Wogulen und Ostjaken 32.

¹²⁴ ITKONEN, Suomen lappalaiset 8. l.

^{124a} A kínai nyílnév vonatkozó adatok a Csung hua ta ce tien-ből valók (Sangháj, 1935) (II. rész, 103. lap, 3. hasáb, 3. írásjegy), értük CSONGOR BARNABÁSNAK mondok köszönetet.

¹²⁵ ADLER, i. m. 34.

¹²⁶ I. m. 8.

¹²⁷ ENGELS, A természet dialektikája, Szikra 1951, 53. l.

¹²⁸ I. m. 10.

a tűzifegyverek elterjedésével csökkent. De meg kell jegyeznünk, hogy a nyilak egyik igen fontos fajtájának, a bűnkösnyílnak nem is vált hátrányára, ha nehezebb lett: a súlyos bűnkő biztosabban üti le az állatot, viszont úgysem szükséges, hogy nagyon messze repüljön, hiszen a mókusfélét nem is lehet messziről észrevenni, tehát nem is célozhatnak rá messziről.

Ma már a nyilat csak csapdákban alkalmazzák a vadászok, — de az obvidéki gyermekeknek még mindig kedves játéka a nyíllal való lövöldözés.¹²⁹

Az elmúlt évezredek veszedelmes fegyverét, céltudatosan kialakult vadászszerszámát, az íjat és a nyilat kiszorította a modernebb technika, de nyelvi és tárgyi emlékeinek feldolgozása még más érdekes következtetésekre is alkalmat adhat a kutatóknak.

Teljesen nyitva maradt például az a kérdés, hogyan lehetséges, hogy noha a különféle nyíltípusok használata nyilvánvalóan ősi időkre megy vissza, a nyílnevek igen tekintélyes része aránylag új az obi-ugor nyelvekben, — nem kis részük különnyelvi fejlemény, tehát legfeljebb néhány száz éves lehet. Nem lett volna egységes szava a fő nyíltípusoknak vagy talán kipusztult az obi-ugor nyelvekből? A kérdés sokkal nehezebb, semhogy így, röviden, csak az obi-ugor nyelvek nyíl-terminológiája alapján meg lehetne fejteni. Nem is megoldásként, csak mint lehetőséget említem meg, hogy talán a vadászok beszédét erősen korlátozó tabu-szabályok akadályozták meg az egységes és időtálló terminológia kifejlődését. Az olyan kifejezések, mint „medve-nyíl“, „róka-nyíl“, vagy akár „vas-nyíl“ természetesen aligha „titkosabbak“ másféle elnevezéseknél, ezeket tehát semmiképpen sem tarthatjuk tabu-kifejezéseknek. A tabu hatására nem egyes kifejezések, hanem éppen az egységes terminológia hiánya vagy legalább is igen korlátozott mértéke vall.

*

Dolgozatom végére érve kedves kötelességem köszönetet mondani azoknak, akik tanácsaikkal, bírálatukkal segítették munkámat: HAJDÚ PÉTERnek, K. SAL ÉVÁnak és U. KÓHALMI KATALINNAK.

Cs. FALUDI ÁGOTA

¹²⁹ REJNSZON — PRAVGYIN, COB. ЭТН. 1949/3, 114—5. l.